

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Факультет банківського бізнесу
Кафедра економічної теорії**

КОЛОДІЙ Оксана Андріївна

Реформа системи пенсійного забезпечення в Україні

спеціальність Економіка

освітньо-професійна програма «Аналітична економіка»

випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконала студентка
групи ЕАм-21
Колодій Оксана Андріївна

підпис

Науковий керівник:
к.е.н, доцент
Заклекта О.І.

підпис

Випускну кваліфікаційну роботу
Допущено до захисту
«__» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри

підпис

Тернопіль- 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	6
1.1. Теоретичні моделі пенсійних систем.....	6
1.2. Глобальна проблема старіння населення.....	14
1.3. Огляд пенсійних реформ у світі.....	21
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	34
2.1. Передумови реформування пенсійної системи України.....	34
2.2. Моделювання результатів проведення пенсійної реформи в Україні.....	43
2.3. Аналіз результативності змін в пенсійному законодавстві.....	50
Висновки до розділу 2.....	54
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	56
3.1. Перспективи запровадження третього рівня пенсійного забезпечення.....	56
3.2. Проблеми кореляції соціальної політики в світі глобальних структурних змін.....	64
Висновки до розділу 3.....	72
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із важливих індикаторів досконалості соціальної сфери країни є пенсійна система, яка відіграє одну з вирішальних ролей у соціально-політичному житті країни, впливаючи на формування та перерозподіл певних фінансових надходжень, що зумовлює необхідність постійного її вдосконалення. Тому дослідження реформи пенсійної системи в сучасній Україні є не тільки актуальним науково-дослідницьким завданням, але й однією з найголовніших практичних проблем суспільного розвитку країни. Пошук оптимальних шляхів розвитку пенсійної системи вимагає нових підходів, що висуває перед наукою завдання їх теоретичного обґрунтування.

Дослідження сутності проблем пенсійної системи стали предметом наукового розгляду наприкінці XIX ст. Тому в працях класиків політичної економії А. Сміта, А. Маршалла, В. Петті можна знайти тільки основні теоретичні підходи, які в XX ст. отримали подальший розвиток у роботах В. Вайсброда, А. Ланкастера, Г. Беккера, Дж. Кейнса. Важливе значення для практичної розбудови пенсійних систем мали ідеї В. Беревіджа та О. фон Бісмарка. Серед українських дослідників пенсійну систему розглядали такі, як О.Данилюк, М.Ріппа, С. Шишкін, В.Роїк, В. Толуб'як, Л. Дегтяр. Демографічні процеси в суспільстві, проблеми відтворення населення та структури вікових груп досліджували такі українські вчені, як: В. Бідак, Н. Борецька, І. Гнибіденко, Т. Кір'ян, В. Куценко, Е. Лібанова, О. Макарова, В. Мандибура, В. Новіков, О. Новикова, О. Палій, В. Скуратівський та ін.

Відаючи належне науковим дослідженням зазначених авторів, слід зауважити, що проблеми розвитку пенсійної системи на сьогодні до кінця не вирішені, потребують поглибленого всестороннього вивчення та обґрунтування концептуальних підходів до реформування, з урахуванням зарубіжного досвіду і національних особливостей.

Мета та завдання дослідження. Метою магістерської роботи виступає розробка теоретичних положень реформування системи пенсійного забезпечення та обґрунтування основних напрямів її удосконалення.

Для досягнення мети було поставлено і вирішено такі завдання:

- розглянути основні теоретичні моделі пенсійних систем;
- визначити вплив глобальної проблеми старіння населення на пенсійну систему;
- проаналізувати світові тенденції розвитку пенсійного забезпечення і кращі зарубіжні практики реформування пенсійних систем;
- дослідити передумови реформування пенсійної системи в Україні та оцінити результати проведеної пенсійної реформи;
- окреслити перспективи третього рівня пенсійної системи України;
- виявити проблеми кореляції соціальної політики в умовах глобальних структурних змін.

Об'єктом дослідження є процеси реформування системи пенсійного забезпечення.

Предметом дослідження виступають сукупність теоретичних і прикладних аспектів реформування системи пенсійного забезпечення в Україні.

Інформаційною базою дослідження виступають: законодавчі та нормативно-правові акти України у сфері пенсійного забезпечення; дані Державного комітету статистики України та Пенсійного фонду України, недержавних пенсійних фондів; монографії та періодичні видання зарубіжних та українських вчених.

Методи дослідження. Обґрунтованість і достовірність інформації магістерської роботи було досягнуто шляхом використання загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. В роботі були використані: методи узагальнення та порівняння - з метою розкриття теоретичних основ системи пенсійного забезпечення; статистичного та графічного аналізу - для оцінки стану реформування пенсійного забезпечення та моніторингу показників; економетричні методи – для моделювання результатів проведеної пенсійної реформи.

Наукова новизна отриманих результатів. Магістерська робота є завершеним комплексним дослідженням, що полягає в обґрунтуванні

теоретичних положень, сукупність яких визначає концептуальні підходи до розвитку пенсійної системи в Україні на сучасному етапі її реформування. Наукова новизна отриманих результатів полягає в оцінці реформи системи пенсійного забезпечення 2017 року та моделюванні її структурних елементів.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в ньому науково-практичні положення можуть бути використані при розробці документів програмного характеру, що визначають стратегію розвитку системи пенсійного забезпечення в сучасних економічних та демографічних умовах.

Публікації та апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи обговорювались на II Всеукраїнської науково-практичної конференції (29-30 березня 2018 р.) «Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітянські аспекти» та опубліковані у збірнику наукових праць молодих вчених та студентів: «Фінансові аспекти розвитку економіки України: теорія, методологія, практика». Хмельницький : ХНУ, 2018.

Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Робота викладена на 83 сторінках, містить 10 таблиць та 11 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Теоретичні моделі пенсійних систем

Одним із основних завдань пенсійної системи є забезпечення матеріальної підтримки громадян у похилому віці. Потреба людини в соціальному захисті зумовлена багатьма факторами: біологічною природою людини, особливостями умов праці (рівень доходу, режим праці тощо), виробничим середовищем, трудовими відносинами, природними та технологічними обставинами, а також безліччю інших чинників. Тому пенсійна система відіграє важливу роль у процесі соціального захисту населення. Визначення суспільством категорій знедолених, незахищених людей похилого віку, які потребують стабільного матеріального забезпечення, слід вважати найгуманнішим етапом цивілізаційного розвитку.

Поняттю «пенсійна система» присвячена велика кількість теоретичних напрацювань у науковій літературі, проте дослідження тривають, оскільки у процесі функціонування модель пенсійної системи вимагає постійного удосконалення і, як наслідок, її зміст та структурне наповнення змінюються. Тому, з метою найбільш повного розкриття сутності поняття «пенсійна система» необхідно провести аналіз наукових визначень. Зокрема, М. Ріппа вважає, що «пенсійна система за внутрішнім змістом та структурою є складним і специфічним комплексом економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування та використання пенсійних фондів і створюються умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення» [65, 45]. О. Шишкіна визначає пенсійне забезпечення як систему інститутів, спрямованих на мінімізацію наслідків зміни матеріального становища працюючих і інших категорій громадян унаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника [73, 5]. Досліджуючи пенсійне забезпечення, Л. Дегтяр визначає два концептуальних підходи щодо формування пенсійної системи. Перший підхід заснований на обов'язках громадянина держави брати

участь у колективному страхуванні, заснованому на принципах солідарності, на випадок таких ризиків, як старість, інвалідність, хвороба тощо. Відповідно до другого підходу, кожна людина відповідальна за формування умов свого життя, у тому числі у пенсійному віці [29]. У широкому значенні В. Роїк розглядає пенсійну систему не лише як обов'язкові та додаткові пенсійні програми, але й розглядає її як складні системи, які дають змогу підтримувати певний рівень та стандарти життя пенсіонерів [67, 45].

У світовій практиці пенсійного забезпечення прийнято розглядати кілька основних моделей пенсійної системи. Всі вони засновані на розподільчому чи накопичувальному принципах, мають специфічні особливості, які враховуються при розробці національних моделей пенсійного забезпечення [72, 38]. В основу розробленої класифікації моделей пенсійних систем було покладено такі ознаки: концепція створення, рівень централізації фінансових ресурсів, рівень розвитку економіки, цілі, методи фінансування, вид інституту соціального захисту, джерела фінансування, стратегії тощо систематизовано та наведено у табл. 1.1.

Табл. 1.1

Основні види моделей пенсійного забезпечення

<i>Ознаки класифікації</i>	<i>Моделі</i>	<i>Різновиди моделі</i>
Концепція створення та стратегія розвитку	розподільні	солідарні
	накопичувальні	страхові
Структурною побудовою	державне пенсійне забезпечення	пенсійні виплати із встановленими виплатами
		пенсійні виплати із встановленими внесками
	недержавне пенсійне забезпечення	умовно-накопичувальні системи
		додаткові пенсійні схеми
Рівень розвитку економікою	моделі із розвинутою економікою	класична модель О. Бісмарка
		модель В. Бевериджа
		приватно корпоративна модель
		скандинавська модель
		південно-європейська модель
	постсоціалістичні країни	чилійська модель
		казахська модель
		угорська модель

		латвійська модель
		польська модель

Існуючі пенсійні моделі класифікуються за наступними критеріями: ресурсами, централізацією, структурою, специфікою країн, стратегією, рівнем розвитку економіки тощо [26, 153]. Розподільна та накопичувальна системи є різнополюсними в різноманітті пенсійних систем, але між ними немає непереборного бар'єру. Вони можуть діяти паралельно, незалежно або доповнюючи одна одну. Основні види пенсій можуть бути гарантовані в межах обох систем, але кожна з них має свої переваги та недоліки.

Розглядаючи аспекти розвитку пенсійної системи, слід відзначити, що найбільш поширеною в країнах Європи є класифікація пенсійних систем, яка отримала закріплення в документах Європейської Комісії, згідно з якою на сьогодні панують чотири основні моделі: модель О. Бісмарка (континентальна); модель В. Бевериджа (англосаксонська); приватно корпоративна модель (шведська) та південно-європейська.

Модель О. Бісмарка вперше була впроваджена у Німеччині в 1889 році та ґрунтувалася на принципах «солідарності поколінь». В її основі закладено механізм, центральною ланкою якого є інститут обов'язкового соціального страхування [1,18]. Ним передбачено, що всі поточні платежі, які надійшли від працюючих громадян на потреби пенсійного забезпечення, відразу перерозподіляються на пенсії існуючим пенсіонерам. Цієї моделі сьогодні дотримуються багато розвинених країн. Система соціального забезпечення в ній упорядковується за професійними групами, гарантуючи пенсію працюючим громадянам, у залежності від виплачуваних ними внесків. Кількість базових режимів пенсійного забезпечення може суттєво відрізнятись в залежності від особливостей певної професійної групи та національних особливостей. Так, наприклад, у Німеччині існує 4 базових режими, в Італії – більш 50, у Франції – більш 100 (наразі діють лише 26) [25,60]. Ця модель ґрунтується, як правило, на базовому режимі, що фінансується за рахунок внесків працюючих громадян, які пропорційно розподіляються між тими, що мають право на пенсію. В межах цієї моделі існують режими додаткового пенсійного забезпечення, побудовані

за накопичувальним принципом, але вони не дуже розвинені. Модель О. Бісмарка використовують такі країни, як Австрія, Бельгія, Франція, Італія, ФРН, Греція та ін.

Їй притаманні такі чинники [24,17]:

- питома вага заробітної плати в ВВП складає 45-50%;
- частка коштів на пенсійне страхування дорівнює 10-15% ВВП;
- частка додаткового недержавного корпоративного пенсійного страхування складає 2-3% ВВП.

Ця модель ґрунтується на принципах пенсійного страхування та професійній солідарності, що передбачає створення страхових фондів, якими на паритетних засадах управляють власники підприємств, організацій та установ. Зазначена модель реалізується для малозабезпечених членів суспільства, що не можуть отримувати страхові пенсійні виплати за відсутністю страхового стажу, а пенсійне забезпечення реалізується через принцип соціальної допомоги, який спричинює модифікацію цієї моделі та збільшення частки бюджетного фінансування пенсійного забезпечення.

Фахівці, зокрема Г. Назарова, відзначають низку негативних рис, притаманних цій моделі. Підкреслюється, що в ній присутній урівнюючий елемент, соціальне утриманство, зниження інтересу щодо заощаджень, а також – монополізм держави, яка маніпулює умовами надання пенсійних прав і розміром пенсій [53,78]. Вирішувати цю проблему розвинені країни намагаються розвитком корпоративних програм і добровільних пенсійних планів.

Особливостями моделі О. Бісмарка є:

- професійно-трудова соціальна солідарність;
- паритетність сплати страхових внесків роботодавцем і працівником;
- поєднання універсальної та диференційованої системи нарахування страхових внесків.

Модель В. Беверіджа була розроблена та впроваджена в Англії у 1942 році як система соціального захисту. Її основою є інститут державного пенсійного

забезпечення. Сьогодні модель В. Беверіджа використовується в таких країнах, як Канада, Великобританія, Голландія та інших.

Основні її характерні риси:

- висока питома вага заробітної плати в ВВП (60-65%);
- частка коштів, що резервуються на обов'язкове пенсійне страхування, становить 12-14% від розміру заробітної плати, або 6-7% ВВП;
- додаткове недержавне корпоративне пенсійне страхування становить 3-4% ВВП.

Середній рівень пенсійного забезпечення в цих країнах сягає 50% до середньої заробітної плати [52,17]. Крім того, у середнього класу є досить високі особисті заощадження на майбутнє. Запропонована В. Беверіджем модель передбачає надання мінімального і заздалегідь обумовленого рівня пенсійних виплат всьому населенню, яке гарантоване державою. В рамках цієї системи відмінності між державами полягають в основному розмірі мінімальної пенсії. Фінансування системи здійснюється за рахунок введення спеціального податку («соціального», «пенсійного» і т.д.). Однак, оскільки базова пенсія не пов'язана з рівнем життя, досягнутим за період трудової діяльності, то поширення набули додаткові режими пенсійного забезпечення. Особливістю моделі є розподіл страхової відповідальності між державою, роботодавцем та працівником. Наприклад, розподільна (базова) пенсія гарантується державою та відповідає прожитковому мінімуму пенсіонера, страхова частина пенсійної виплати формується роботодавцем за частковою участю працівника в межах професійної системи страхування та спрямована на заміщення передпенсійного заробітку. Добровільне страхування дозволяє реалізувати індивідуальні можливості працівника щодо формування додаткової пенсійної виплати [66, 34].

Модель Беверіджа базується на таких принципах :

- універсальності: поширення системи пенсійного забезпечення на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги;

- одноманітності й уніфікації соціальних послуг і виплат: стандартизованості способів розрахунку розміру та умов призначення пенсій;
- розподільної справедливості (саме національна, а не професійна солідарність).

Ідеї щодо реалізації пенсійного забезпечення, які були запропоновані Бісмарком і Беверіджем, покладені в основу двох ключових методологічних підходів, на яких були сформовані і в подальшому розвивалися пенсійні системи західних країн. В рамках моделі Бісмарка, завдання пенсійного страхування полягає в збереженні рівня і якості життя працівника після його виходу на пенсію (коефіцієнт заміщення становить 60-70%). Роль участі держави в рамках даної моделі – мінімізована, і навпаки, висока ступінь участі у пенсійному забезпеченні самих працівників (пенсійне страхування будувалося на солідарній відповідальності роботодавців, працівників і держави). Пенсійні системи, побудовані згідно моделі Беверіджа, вирішували завдання щодо захисту населення від бідності після виходу на пенсію, а тому коефіцієнт заміщення не такий високий, як у моделі Бісмарка. Держава брала на себе функції щодо забезпечення населення пенсіями. Роль держави в пенсійному забезпеченні висока, а ступінь участі самих працівників у власному пенсійному забезпеченні зведена до мінімуму.

Скандинавська модель соціального захисту характерна для Швеції, Данії, Фінляндії. Соціальний захист пенсіонерів у зазначених країнах трактується як законне право громадянина. У 1913 році в Швеції була введена нова модель пенсійної системи, яка стала першим у світі прикладом загального соціального страхування. Починаючи з 50-х років ХХ ст., Швеція об'єднала висловлені Отто фон Бісмарком і Вільямом Беверіджем ідеї у «всезагальну модель» соціального захисту [68,44]. «Всезагальна модель» або «модель стандартного захисту» надає підтримку всім без винятку громадянам. Рівень компенсації залежить від обсягів доходів отримувача. «Всезагальна модель» була також впроваджена в Норвегії та Фінляндії. Вирішальними кроками у створенні

шведської «загальної моделі» стало введення в 1948 році народної пенсії та доповнення її системою загальної пенсії у 1960 році [32, 36].

Характерною рисою скандинавської моделі, як зазначила В. Даценко, є широке охоплення різних життєвих ситуацій і страхових ризиків, які вимагають підтримки держави [28,98]. Отримання страхових виплат гарантується всім громадянам та не зумовлене виплатою страхових внесків і зайнятістю. Загалом рівень соціальної захищеності, запропонований цією моделлю, достатньо високий, що досягається активною перерозподільною політикою, спрямованою на вирівнювання прибутків. Необхідною умовою функціонування цієї моделі є високоорганізоване суспільство, яке базується на основі відданості принципам суспільства добробуту.

У скандинавській моделі пенсійне страхування є переважно сферою комерційної діяльності приватних компаній. У ній задіяні накопичувальні персоналізовані схеми збору соціально-страхових внесків недержавними пенсійними фондами та страховими компаніями. Крім внесків працюючих, джерелами коштів соціального страхування є страхові внески роботодавців, відсотки на капітал і рента [57]. Компанії в обов'язковому порядку інвестують кошти страхувальників на національних та міжнародних фінансових ринках для того, щоб за рахунок отриманих доходів забезпечувати захист зазначених коштів від інфляції та більш високий темп зростання заощаджень. Основний принцип цієї моделі - еквівалентність страхових внесків і пенсійних виплат. У своїй діяльності недержавні пенсійні фонди керуються лише інтересами надійності капіталовкладень і максимізації прибутку. Однак, з одного боку, приватне пенсійне страхування стає сильною індивідуальною мотивацією заможних верств населення щодо накопичення достатніх коштів для пенсії, а, з іншого боку, існує високий ризик у збереженні накопичених коштів. Зазначена модель застосовується в США, країнах Латинської Америки, Португалії, Бельгії, Нідерландах, Фінляндії [47, 177].

Південно-європейська модель соціального захисту використовується в Іспанії, Італії та Португалії. Тільки в останні десятиліття під впливом

соціальних, економічних та структурних змін у цих державах були впроваджені зміни у пенсійних системах. Рівень соціальної захищеності в межах південно-європейської моделі є відносно низьким, а соціальний захист нерідко трактується як турбота родини. Тому ця модель, на думку О. Новікова, відіграє суттєву роль у соціальному захисті, а соціальна політика держави орієнтована на компенсацію втрат у доходах окремих категорій громадян і має переважно пасивний характер. Основною рисою цієї моделі є асиметрична структура соціальних витрат [54, 68].

Чилійська модель пенсійної системи (або приватно-корпоративна модель) – це певний еталон для визначення найкращого способу фінансування пенсій. Основу пенсійної системи Чилі становить інститут приватного пенсійного страхування. Під час правління А. Піночета в Чилі в 1981 році була проведена реформа пенсійної системи. Якщо використовувати досвід Чилі, то необхідно враховувати, що ця реформа здійснювалася в умовах значного зростання економіки, що дозволило уряду забезпечити істотне фінансування пенсійної реформи. На той час припав період розвитку фондового ринку Чилі, що обумовило високий рівень рентабельності пенсійних фондів. Суттєвим фактором успіху реформи на думку П. Філіпчука сприяв демографічний стан. Основною рисою пенсійної системи у Чилі є заміна набутих прав на пенсію за колишньою системою на гарантовану державою виплату і введення обов'язкового накопичувального страхування працівників в декількох приватних конкуруючих компаніях [71].

Сьогодні такі країни Латинської Америки як Чилі, Аргентина, Болівія, Колумбія, Коста-Ріка, Перу, Сальвадор, Уругвай, – модифікували свої пенсійні системи, основним принципом яких стало заміщення розподільної системи індивідуальними накопичувальними рахунками [49,35]. Нова пенсійна система полягає в обов'язковому страхуванні робітників, які працюють за наймом. Вони зобов'язані сплачувати 10 % від заробітної плати в один із вказаних пенсійних фондів. Наймані працівники підлягають обов'язковому страхуванню до досягнення ними пенсійного віку. Застраховані особи мають право вибору

фонду, змінювати його, і при цьому – зберігають права на накопичений капітал. Самозайняте населення може добровільно застраховуватися в цих фондах. Працівники, додатково до пенсійного забезпечення, повинні страхуватися на випадок втрати годувальника та настання інвалідності. Для цього відраховується 3% від заробітної плати. При досягненні пенсійного віку застрахована особа має право наступного вибору:

- використовувати накопичений капітал;
- придбати довічну особисту пенсію в страховій компанії;
- домовлятися з компанією щодо виплат певних частин накопиченої суми протягом певного часу.

Нова чилійська пенсійна система взагалі не містить у собі розподільного механізму. Накопичувальна система – це доповнення до розподільної системи, а основа всього фінансового забезпечення старості. У прямому сенсі держава взагалі не переймається його проблемами, хоча непрямим чином відіграє в організації пенсійної системи величезну роль. Найважливішою характерною рисою чилійської системи пенсійного страхування є її державне регулювання. Діючий механізм регулювання не призводить до монополізації акумулювання внесків, більше того, є значною перешкодою на шляху можливих зловживань.

Специфіка постсоціалістичних країн світу дозволяє виокремити моделі пенсійної системи такі як [49,35]:

- казахська: сплата внесків лише найманими працівниками у розмірі 10% заробітної плати на пенсійне страхування;
- угорська: сплата внесків як на обов'язкове солідарне пенсійне страхування, так і на недержавне пенсійне забезпечення за пенсійними схемами із визначеними внесками;
- латвійська: умовно-накопичувальні рахунки сплати внесків;

1.2. Глобальна проблема старіння населення

Проблема старіння населення - закономірний глобальний процес, що здійснює вагомий вплив на розвиток всього людства в XXI столітті, і

обумовлює нові виклики для економічного і соціального прогресу. Безпосередньо старінню населення, його численним і різноманітним наслідкам та перспективам присвячено значну кількість робіт зарубіжних учених та досліджень міжнародних організацій, зокрема ООН та Світового банку. Одним з глобальних питань порядку денного ООН визначено старіння населення, що кількісно проявляється у зростанні частки людей похилого віку у віковій структурі та підвищенні медіанного віку населення. На думку ООН, сьогодні процес старіння населення стає однією з найбільш значущих соціальних трансформацій XXI ст., вплив якої позначається практично на всіх сферах суспільного розвитку [7]. Поточні демографічні індикатори та прогнози оцінки засвідчують дедалі зростаючі масштаби і динаміку процесів старіння у населення у світі в цілому та особливо інтенсивно - в Європі.

У доповіді Генерального секретаря ООН «Зміна вікової структури населення і сталий розвиток», представлений у квітні 2017 р. на 50-ій сесії Комісії ООН з народонаселення та розвитку, зазначається, що низька народжуваність і зниження смертності призвели, починаючи з 1980-х років, до прискореного планетарного “старіння” - за прогнозними оцінками, протягом 2017-2050 рр. чисельність населення світу віком 65 років і старші (тобто людей похилого віку) зросте в 2,6 рази - до 1,6 млрд осіб, а його частка - відповідно, майже у рази - до 16 % (рис.1.1).

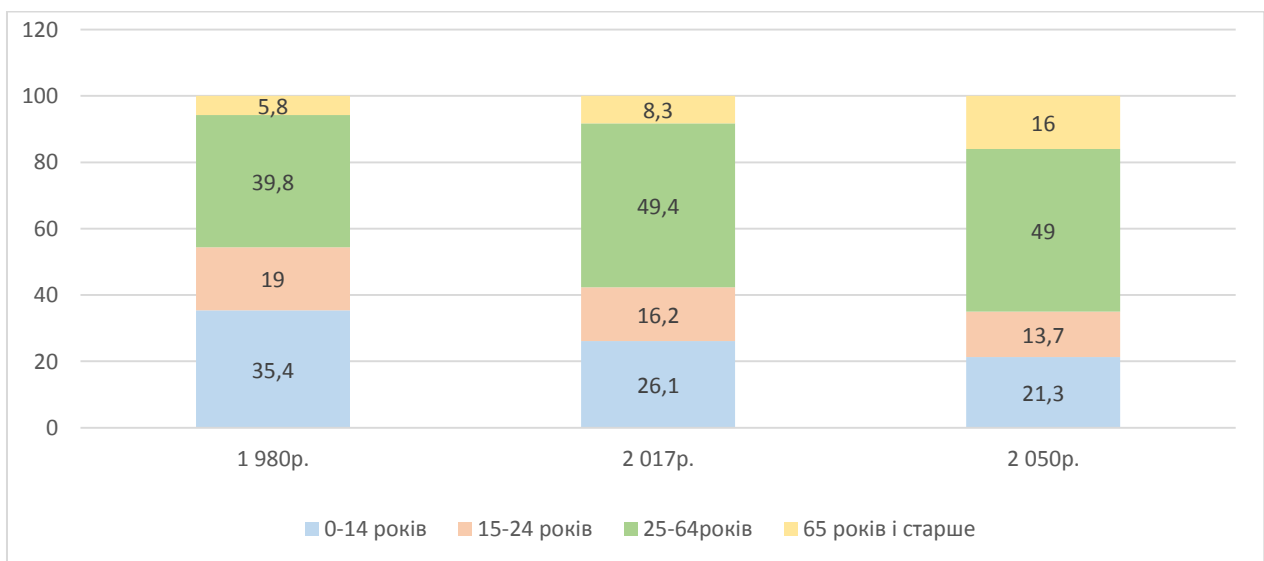

Рис 1.1. Відсотковий розподіл населення світу
Примітка. Побудовано автором на основі [2]

Головними чинниками старіння населення демографи називають зниження народжуваності, скорочення смертності та підвищення тривалості життя, що характерні для більшості регіонів світу. Так, Європа вже тривалий час має рівень народжуваності, який значно нижчий необхідного для повного відтворення населення у довгостроковій перспективі (в середньому 2,1 дитини на одну жінку).

При цьому, в таких країнах, як Болгарія, Румунія, Україна, Молдова, Литва, Латвія, Угорщина, Хорватія, Сербія, Боснія та Герцеговина прогнозна чисельність населення скоротиться до 2050 р. більш ніж на 15%. Зокрема, в Україні прогнозні темпи скорочення складуть 21,7% - це третій результат у світі за цим демографічним критерієм. Зростання тривалості життя є всесвітньо усталеним довгостроковим трендом, що обумовлено підвищенням середнього рівня та якості життя у більшості регіонів світу. За прогнозами ООН, у світі в цілому середня загальна тривалість життя при народженні зросте з 70,5 років у 2010-2017 рр. до 77,1 року у 2045-2050 рр. [23]. Водночас, у ряді країн Східної Європи середня очікувана тривалість життя - 72 роки - відстає від рівня інших країн регіону, хоча й істотно відновилася у 2010-2015 рр. після скорочення наприкінці 1980-х і 1990-х років. Білорусь, Молдова, Росія та Україна сьогодні мають найнижчий рівень очікуваної тривалості життя при народженні в Європі (приблизно 70-71 роки).

За прогнозами ООН, постаріння населення істотно вплине на показники економічного навантаження держав, зокрема, на співвідношення працездатного населення (віком 20-64 роки) та населення похилого віку (65 років і старше) - так званий коефіцієнт потенційної підтримки літніх людей. На сьогодні цей коефіцієнт становить 12,9 для африканських країн; 8,0 - для азіатських; 7,6 - для країн Латинської Америки і Карибського басейну; 4,8 - для країн Океанії та нижче 4,0 - для держав Європи та Північної Америки [23]. Найнижче співвідношення працездатних і літніх людей характерно для Японії (на рівні 2,1) та кількох європейських країн, у яких воно не перевищує 3,0. Очікується, що до 2050р. у семи азіатських, 24 європейських та чотирьох

латиноамериканських країнах це співвідношення не перевищуватиме 2,0, що означає надзвичайне посилення фінансового тиску на системи охорони здоров'я та соціального захисту цих держав вже в недалекому майбутньому.

Загалом у світі зазначений коефіцієнт потенційної підтримки літніх людей скоротиться вдвічі - з 7,0 у 2017 р. до 3,5 у 2050 р. А тому, в найближчі десятиріччя майже для всіх країн світу проблеми забезпечення соціальної підтримки літніх людей та стійкості пенсійних систем набудуть надзвичайної ваги, тим більше у сфері державного бюджетування. Особливо враховуючи, що солідарність поколінь та соціальна орієнтованість є невід'ємними типовими принципами побудови сучасних пенсійних систем - поряд з такими принципами, як еволюційність, багаторівневість будови, інституціональна визначеність, загальність і добровільність формування пенсійних прав, пріоритетність соціального страхування.

Старіння населення потребує постійного збільшення державних витрат на громадян похилого віку. Державні витрати у сфері соціального захисту для осіб похилого віку складають найбільшу частку ВВП в країнах Західної Європи - 11,1%, найменшу - в Африці, де і частка похилих людей у загальній чисельності населення є значно нижчою. В Азійсько-Тихоокеанському регіоні державні витрати на соціальний захист літніх людей становлять лише 2% ВВП, або 52,8% загальних витрат у сфері соціального захисту. Але враховуючи, що майже половина похилих осіб у світі живуть в Азійсько-Тихоокеанському регіоні і що їх чисельність стрімко зростає, цей показник показує непропорційно низький рівень спрямування ресурсів на забезпечення гарантованого доходу (пенсії) літніх людей.

Табл. 1.2.

Державні витрати на соціальний захист, пенсії та інші допомоги для осіб похилого віку у 2017 р. (не пов'язані з охороною здоров'я), % ВВП

	Державні витрати (%)	Частка осіб похилого віку у загальній чисельності населення (%)
Світ загалом	3,3	10,8

Західна Європа	11,1	18,8
Центральна та Східна Європа	8,3	14,3

Продовження табл.1.2

Північна Америка	6,6	13,8
Латинська Америка	4,6	7,6
Близький Схід	3,3	5,0
Азійсько-Тихоокеанський регіон	2,0	9,1
Африка	1,3	3,8

Примітка. Складено автором за даними [21]

Зростання тривалості життя у поєднанні зі зниженням народжуваності призвело до швидкого зростання чисельності пенсіонерів відносно чисельності працюючих і відповідно зростання вартості пенсійного забезпечення. Як наслідок - виникла світова криза державної перерозподільної пенсійної системи (pay as you go). Ця криза призвела до необхідності активного субсидування пенсійної системи трансфертами з державного бюджету, що відволікало кошти з інших галузей та гальмувало економічний розвиток країн. Солідарні державні пенсійні системи стали джерелом політичних конфліктів і популістських обіцянок. Руйнування традиційної пенсійної системи, що з'явилася наприкінці XIX ст., стало неминучим. Старіння населення зумовлює значні проблеми для пенсійної системи. Оскільки демографічні кризи суттєво відрізняються від фінансових, демографічні проблеми неможливо вирішити швидко через неможливість радикально змінити чисельність і структуру населення.

У нинішніх умовах вплив сучасних демографічних трендів на соціально-економічні системи не є абсолютно однозначним. Науковці вважають, що старіння населення та уповільнене зростання чисельності робочої сили, з одного боку, має негативні наслідки: сповільнюються темпи зростання ВВП, люди працездатного віку більше платять за підтримку пенсіонерів, державні бюджети відчують тиск зростання витрат на програми охорони здоров'я та

пенсійного забезпечення громадян старшого віку; з іншого - позитивні наслідки: старіюче населення може збільшити розмір капіталу на одного працівника, що сприятиме підвищенню рівня заробітної плати та продуктивності праці, а також зниженню відсоткових ставок, оскільки зростання зарплат призводить до зниження прибутковості капіталу.

Як уже зазначалося, на процеси пенсійного реформування визначальним чином впливають глобальні демографічні тенденції. Недарма у 2016 р. Міжнародна асоціація соціального забезпечення (ISSA) назвала старіння населення одним із 10 глобальних викликів для систем соціального (включаючи пенсійне) забезпечення, що постала перед суспільствами та національними урядами. Це обумовлено потенційними макроекономічними, макрофінансовими та соціальними наслідками цього демографічного явища.

Всесвітній економічний форум (ВЕФ) у травні 2017 р. оприлюднив доповідь «Ми будемо жити до 100 років: як ми можемо це собі дозволити?» (We'll Live to 100 - How Can We Afford It?), присвячену аналізу фінансової стійкості пенсійних систем восьми країн світу - США, Великої Британії, Японії, Нідерландів, Канади, Австралії, Індії та Китаю, - у зв'язку з глобальним викликом постаріння населення. Потреба в коштах для забезпечення громадян цих країн достойними пенсіями (не нижче 70% їх середнього заробітку до виходу на пенсію) до 2050 р. зросте майже в 6 разів - з \$70 трлн до \$400 трлн [19, 23]. На думку фахівців ВЕФ, для розвинутих індустріальних держав очікуване до 2050 р. збільшення середньої тривалості життя до 100 років означає необхідність підвищення пенсійного віку до 70 років. При цьому, зниження рівня заощаджень, посилення економічного навантаження, а також зростання дефіциту фінансування пенсійних систем у цих країнах сьогодні закладають «глобальну пенсійну бомбу уповільненої дії», ставлячи під загрозу доходи майбутніх поколінь: до 2050 р. дефіцит фінансування на шести найбільших ринках пенсійних коштів - США, Великої Британії, Японії, Нідерландів, Канади та Австралії - за прогнозами, складе 224 трлн дол., і якщо урахувати пенсійні системи Китаю та Індії, які мають найбільшу чисельність

населення у світі, то сукупний дефіцит пенсійних заощаджень для цих країн сягне 400 трлн дол., що в 5 разів перевищує поточну величину світової економіки.

Експерти Міжнародного валютного фонду (МВФ) попереджають, що якщо не вживати заходів для врегулювання проблеми одночасного старіння та скорочення населення, то в усьому світі країни стикатимуться з величезними бюджетними труднощами, а їх бюджетні витрати на пенсійні виплати для людей похилого віку, оцінені у відсотках ВВП, можуть зрости до некерованого рівня - наприклад, у більш розвинутих державах світу такі бюджетні витрати до кінця нинішнього століття прогнозовано сягнуть у середньому майже 25 % ВВП, збільшившись на 8,5 відсоткових пункти (в.п.), порівняно з нинішнім рівнем, у менш розвинутих - таке зростання прогнозується в середньому на 10,7 в.п., до 16 % ВВП [3,7]. Таке значне для країн підвищення бюджетних витрат може привести до економічно неприйнятної рівня їх державного боргу, посилення податкового навантаження та, зрештою, - до пригнічення зростання національних економік. МВФ відзначає величезні масштаби завдань, що постають перед урядами внаслідок зростання, пов'язаних із постарінням населення витрат, і необхідність застосування комплексного підходу державної політики задля зменшення їх впливу на державні бюджети. Такий підхід може включати:

- реформу прав на отримання соціальних виплат (результатом якої є пряма економія на пенсійних витратах і витратах на охорону здоров'я);
- заходи, що впливають на демографічні показники, наприклад, на імміграцію та ринки праці (це може сприяти збільшенню частки працюючого населення);
- зусилля з удосконалення податкових систем і підвищення ефективності державних витрат (це призводить до компенсуючих заощаджень в інших частинах держбюджету).

Саме комплексність державної політики, тобто реалізація заходів одночасно за усіма трьома рекомендованими МВФ векторами дій, є ключем до успішного

вирішення найгостріших бюджетно-фінансових проблем, пов'язаних із старінням населення. При цьому слід враховувати, що проведення таких реформ потребуватиме тривалого часу, ресурсів та інституційних змін, а їх очікувані наслідки проявлятимуться зі значним часовим лагом, тривалістю від кількох років до кількох десятиліть. А тому важливим елементом урядових реформ, орієнтованих на розв'язання демографічних проблем постаріння, виступає їх розуміння та підтримка з боку суспільства.

1.3. Огляд пенсійних реформ у світі

Пенсійні реформи не є чимось винятковим у міжнародній практиці та періодично реалізуються переважною більшістю країн світу на основі соціальних, макрофінансових та інституційних пріоритетів їх розвитку. Однак особливість пенсійного реформування полягає у значущості та тривалості ефектів, які воно здійснює на розвиток соціально-трудової, економічної та бюджетно-фінансової сфери держави, стосуючись не лише нинішніх пенсіонерів, але й кількох майбутніх поколінь.

Розвиток пенсійної системи, як перехід на більш досконалий та якісний рівень, характеризується багатоваріантністю та нелінійністю. Сьогодні існує багато пенсійних систем, дуже несхожих одна на одну. Зазвичай, розвиток пенсійних систем пов'язаний із проведенням відповідних реформ, які передбачають їх удосконалення через низку поступових перетворень, не порушуючи фундаментальних основ існуючої системи.

Практично у всіх країнах світу, особливо з високорозвиненими суспільними відносинами, відбувалися процеси реформування пенсійних систем. Дослідники стверджують, що кінець ХХ ст. був у світовій економіці періодом активного здійснення пенсійних реформ. Незважаючи на всі відмінності в реформах, є один загальний істотний елемент - всі реформи в різній мірі зводяться до введення в пенсійну систему накопичувального елемента. Результатами дослідження О. Макаренка є виявлення тенденції

посилення впливу недержавних фондів та об'єднань і суттєве послаблення прямого впливу держави на здійснення соціального захисту населення [48,15]. Особливо чітко ця тенденція, на його думку, прослідковується на прикладі країн-членів ЄС, які змушені узгоджувати проведення спільної політики в соціальній, економічній та правовій сферах. Ефективним засобом такого узгодження є встановлення певного рівня соціальних стандартів. Крім того, в офіційних документах ЄС вказується на необхідність збереження вже досягнутих соціальних стандартів, а витрати на соціальні потреби збільшуються як у ЄС, так й в окремих його країнах [12]. Отже, дії країн-членів ЄС у соціальній сфері спрямовані на громадян, дійсно потребуючих соціальної допомоги. Це означає, що пріоритетом при проведенні соціальної політики в країнах-членах ЄС є її оптимізація, а інструментом забезпечення переваг на світовому ринку - активна соціальна політика, спрямована на підвищення якості людського ресурсу та соціального розвитку.

На думку багатьох дослідників, зокрема С. Мельникова, у високо розвинутих країнах відбулася зміна соціальних цілей спільноти. У минулому соціальні цілі були зорієнтованими на такі цінності, як солідарність, колективізм, сьогодні ж підвищується роль таких цінностей, як індивідуальні досягнення людини, особиста її відповідальність і конкуренція [50, 236].

Усе частіше держави пропонують більшості населення самим нести відповідальність за свій рівень життя та своєї родини. Зі зміною ролі держави у вирішенні соціальних питань, зокрема - пенсійних, змінюється й підхід до ідеї рівності, яка зараз розглядається як рівність можливостей та рівність доступу до цих можливостей. Отже, заходи держави в реалізації соціальної політики спрямовуються на стимулювання й розвиток потенційних можливостей особи до самозабезпечення. Крім того, розвиненим країнам притаманна тенденція щодо розширення участі суб'єктів громадянського суспільства у здійсненні соціальної політики. Громадські організації залучаються до здійснення соціального захисту населення, а заходи держави спрямовуються на підтримку сім'ї, громади, сфери послуг населенню пенсійного віку.

Перспективою для розвитку пенсійних систем у цих країнах, за визначенням П. Пестьє, є [12, 456]:

- вибір між двома альтернативами: зниження рівня пенсійних виплат чи підвищення вікової межі виходу на пенсію;
- розвиток недержавних форм соціального захисту;
- зростання ролі самої особи у створенні власного добробуту;
- зменшення частки грошової форми допомоги із одночасною розбудовою сфери надання послуг населенню.

Досвід різних країн демонструє, що реформування пенсійної системи супроводжується соціальним невдоволенням та викликає соціальну напругу, причинами чого є: збільшення пенсійного віку, відмова від пільгових пенсій, збільшення внесків до пенсійних фондів. Тому розвинені країни вирішують ці питання вкрай обережно. Не слід забувати, що пенсійна система повинна відповідати рівню та стійкості економічного розвитку країни, її масштабам, традиціям, накопиченому досвіду соціального забезпечення, ступеню організованості найманих працівників, інституційному розвитку пенсійного забезпечення. Розглянути реформування пенсійної системи розвинених країн можна на прикладі Франції, Фінляндії та Польщі. Вибір країн зроблено з урахуванням того, що ці три обрані держави мають високі показники економічного розвитку:

- представляють різні моделі соціального забезпечення: відповідно, континентальну (Франція), скандинавську (Фінляндія) та східно-європейську (Польща), що певним чином позначається на трансформації їх пенсійних систем;
- розпочали проведення серйозних пенсійних реформ у поточний період (Фінляндія - 2017 р., Польща - 2016-2017 рр.) або ж недавно (Франція – 2014 р.), що дає можливість оцінити саме новітні тенденції пенсійного реформування.

Головним пріоритетом сучасних реформ французької пенсійної системи визначено її довгострокову фінансову стабілізацію та подолання дефіциту в

солідарній системі. Головними інструментами для досягнення цих цілей у 2014 р. стало: підвищення пенсійного віку з 62 (у 2013 р.) до 67 років (у 2023 р.) та збільшення необхідного періоду страхових пенсійних внесків, який дає право на вихід на пенсію (страхового стажу) - з 40,75 року (у 2013 р.) до 43 років (у 2035 р.) [9].

У липні 2013 р. французька Консультативна рада з пенсійного забезпечення (Conseil d'orientation des retraites) - незалежна інституція, до якої входять представники соціальних партнерів і академічної науки, - оприлюднила власні прогностичні розрахунки щодо необхідних обсягів фінансування для солідарної пенсійної системи країни на періоди до 2020 р. та до 2040 р.[17]. На підставі цих розрахунків зазначена Рада порекомендувала уряду Франції ухвалити до кінця 2013 р. пенсійну реформу з тим, щоб привести пенсійну систему до стійкої рівноваги не пізніше, ніж у 2020 р., наприклад, шляхом адаптації правил індексації пенсій, збільшення необхідного страхового стажу, подальшого підвищення ефективного віку виходу на пенсію, прив'язки пенсійного віку або розміру пенсійних виплат до змін очікуваної тривалості життя населення, а також розгляду спеціальних пенсійних схем, уникаючи при цьому збільшення ставок соціальних внесків, які сплачують роботодавці. У контексті цих рекомендацій, у січні 2014 р. у Франції було ухвалено новий пенсійний закон, який "гарантує майбутнє і справедливість пенсійної системи держави" та передбачає ряд заходів щодо скорочення державних пенсійних витрат [16,132]:

- щорічна індексація пенсій у солідарній системі проводитиметься не у квітні, а в жовтні, за винятком пенсій з інвалідності, соціальної допомоги престарілим і компенсацій, пов'язаних із нещасними випадками на виробництві та хворобою;
- мінімальна тривалість страхового стажу, необхідного для набуття права на повний розмір пенсійної виплати, підвищується до 166 кварталів (41,5 року) для тих, хто народився у 1957 р., та до 172 кварталів (43 років) для народжених у 1972 р., з поступовим збільшенням на один квартал кожні три роки;

- ставки соціальних внесків на пенсійне забезпечення підвищуватимуться;
- запроваджується податок на суми 10 %-го підвищення розміру державних пенсійних виплат для людей, які виховували трьох і більше дітей принаймні дев'ять років до досягнення ними 16-ліття.

Згаданий закон 2014 р. також встановлював запровадження інституту управлінського органу з функцією моніторингу показників пенсійної системи, що сприяло створенню Комітету пенсійного моніторингу, керівник якого призначається Радою Міністрів Франції. Інші кроки пенсійної реформи 2014 р. передбачали законодавчі рішення, орієнтовані на скорочення бідності серед французьких пенсіонерів. Так, з метою гармонізації різних схем для працюючих пенсіонерів, полегшення поетапного виходу на пенсію (надання часткової пенсії за неповного робочого дня), посилення соціального захисту пенсіонерів з дуже низькими пенсіями та соціально вразливих категорій населення (зокрема, жінок, молоді та інвалідів). За оцінками експертів, вплив сучасних реформ на матеріальний добробут французьких пенсіонерів не можна вважати однозначно позитивним.

Як і у більшості розвинутих держав, пенсійні реформи Фінляндії перед та посткризового періоду були зорієнтовані на забезпечення фінансової стійкості національної пенсійної системи та підтримання рівня доходів літніх людей. У вересні 2014 р. уряд Фінляндії узгодив із соціальними партнерами основні принципи нової пенсійної реформи, запланованої до реалізації з початку 2017 р., та передав на розгляд фінського Парламенту відповідні пропозиції, основні пункти яких були підтримані. Головною метою реформ було визначено довгострокову фінансову стабілізацію пенсійної системи, забезпечення її майбутньої адекватності та подовження трудового життя громадян відповідно до зростання очікуваної загальної тривалості їх життя. З початку 2017 р. фінська пенсійна система почала трансформуватися (переважно в частині трудових пенсій) відповідно до таких ключових завдань реформування [8]:

- стандартизація підстав, за якими призначаються пенсії у різному віці;

- зниження до 17 років віку для найманих працівників (18 років - для самозайнятих), у якому особа може бути залучена до схем сплати внесків до фондів пенсійного страхування;
- підвищення “гнучкого” пенсійного віку з 63-68 років у 2017 р. на три місяці щорічно до 65-70 років (у 2027 р.) та вище 65-70 років (у 2030 р.);
- чітка прив’язка після 2027 р. пенсійного віку фінів до їх середньої очікуваної тривалості життя;
- стабілізація у перспективі рівня соціальних внесків на пенсійне страхування (для працівників віком від 18 до 52 років, ставка пенсійних відрахувань становитиме 1,5% суми їх річного заробітку).

Крім того, в контексті нової пенсійної реформи, у 2017-2018 рр. у Фінляндії запроваджуються два нові види пенсій [13]:

- пенсія за вислугу років (years of service pension) - надаватиметься працівникам віком від 63 років (тобто достроково), які не менше 38 років відпрацювали на роботах, що вимагають значних розумових або фізичних зусиль, та частково втратили працездатність;
- часткова пенсія за віком (partial old-age pension), яка є нейтральною та замінює такий вид пенсійної виплати як пенсія по неповній зайнятості (part-time pension). Цей вид пенсії може призначатися працівникам віком 61 рік (тобто достроково), а її розмір становитиме 25% або 50% повної пенсії, яку вони заробили на той час. Встановлено, що розмір повної пенсії скорочуватиметься на 0,4 % за кожен місяць (та на 4,8% за кожен рік), якщо працівник виходитиме на пенсію достроково, порівняно з законодавчо визначеним пенсійним віком.

За оцінками експертів, очікуваний ефект пенсійної реформи, розпочатої у Фінляндії в 2017 р., крім заявлених довгострокових цілей, полягає також у прискоренні розвитку 2-го та 3-го рівнів (відповідно, загальнообов’язкового та добровільного накопичувального компонентів) фінської пенсійної системи. Стосовно досягнення Фінляндією довгострокових цілей пенсійного реформування варто зауважити, що це не буде легким завданням, зокрема,

якщо йдеться про такий параметр, як частка державних бюджетних витрат на пенсійне забезпечення. Його прогнозний орієнтир на 2060 р. встановлено на рівні 12,9 % ВВП, що відповідає показнику 2013 р., однак динаміка останніх років показує зростання - до 13,8 % ВВП за підсумками 2016 р. Ураховуючи серйозність демографічних викликів і низькі темпи економічного зростання країни, проблеми макрофінансового збалансування, у т.ч. пенсійної сфери, можуть потребувати вжиття додаткових реформаторських заходів, окрім тих, що реалізуються у межах пенсійної реформи 2017 р. [16, 256].

Значні реформаторські зрушення у пенсійній сфері відбуваються і у Польщі та, насамперед стосуються фінансових аспектів та зміцнення державного компонента системи пенсійного забезпечення. Погіршення стану державних фінансів унаслідок глобальної фінансової кризи (2008-2009 рр.) на перший план висунуло проблеми макрофінансового збалансування та виконання соціальних зобов'язань держави. З метою їх вирішення, наприкінці 2012 р. урядом Польщі був ухвалений законом, який спрямовувався на підвищення пенсійного віку - на той момент, це 65 років для чоловіків і 60 років для жінок, - і його тендерного вирівнювання. Відповідно до норм закону, з 1 січня 2013 р. пенсійний вік підвищувався на 1 місяць щоквартально аж до досягнення 67 років - як для чоловіків (у 2020 р.), так і для жінок (у 2040 р.) [16, 135]. А з 2014 р. серйозних реформування зазнав II рівень пенсійної системи Польщі. Так, відповідно до закону про пенсійну реформу, було впроваджено нові правила щодо фінансових процедур і взаємовідносин між солідарним і накопичувальним компонентами польської системи пенсійного забезпечення, зокрема, такі [55, 36]:

- загальнообов'язкові відрахування на накопичувальні індивідуальні рахунки для всіх нових учасників трудової діяльності стали добровільними. Діючим учасникам дозволено відмовитися від II рівня (приватні відкриті пенсійні фондів (ВПФ) та субрахунки в установа соціального страхування (УСС)) та перерахувати кошти на індивідуальні рахунки до державного I рівня - програми з номінально фіксованими внесками;

- інвестиції у державних облігаціях, які були в розпорядженні відкритих пенсійних фондів II рівня (обсягом близько 51,5% активів) було передано до I рівня;
- запровадження поступової передачі залишків активів II рівня до I рівня для осіб, які найближчим часом виходитимуть на пенсію. Упродовж 10 років до досягнення пенсійного віку залишки на рахунках будуть поступово перераховуватися на субрахунки, що управляються державною Установою соціального страхування.

Ці заходи пенсійного реформування мали досить позитивні наслідки для збалансування національної системи державних фінансів - державний борг Польщі за рахунок цього скоротився на величину, еквівалентну приблизно 7% ВВП. Однак, з точки зору розвитку та інституціоналізації багатокomпонентної пенсійної системи наслідки були дуже неоднозначними. Експерти відзначають, що фактично в лютому 2014 р. польський Уряд безапеляційно втрутився у діяльність недержавних пенсійних фондів, заборонивши їм інвестувати пенсійні накопичення в державні облігації, а все, що вже було інвестовано в їх придбання, зобов'язав повернути назад державі (51,5 % активів, або приблизно 51 млрд дол.) [61]. Тобто спочатку польська держава продала приватним фондам свої облігації, а потім їх безкоштовно націоналізувала. А далі Уряд запропонував польським громадянам вибрати, чи хочуть вони повернутися разом зі своїми накопиченнями в солідарну державну систему або залишитися співпрацювати з приватними пенсійними фондами. Не дивно, що "натхненні" результатами цієї націоналізації, повертатися відмовилися всього 18% працюючих - платників пенсійних внесків [56, 236].

У 2016 р. Польща розпочала новий виток пенсійного реформування. Уряд представив проект нової пенсійної реформи під амбітною назвою "Програма капітального будівництва" (Capital Building Program), яка спрямована на досягнення чотирьох основних цілей [15]:

- забезпечення фінансової безпеки польських громадян шляхом запобігання зниженню вартості їх майбутніх пенсій, збільшення цінності

заощаджень, а також зростання капіталізації національних ринків акцій, корпоративних облігацій і нерухомості;

- підтримка соціально-економічного зростання у Польщі та подолання негативного впливу демографічних чинників на зростання національної економіки;
- забезпечення довгострокової стабільності державних фінансів;
- запровадження ефективної добровільної накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

Головними складовими нової пенсійної реформи, яку польський Уряд планує розпочати у 2018-2019 рр. і реалізувати протягом наступних років, стануть такі [14]:

- революційні зміни в діяльності приватних відкритих пенсійних фондів (ВПФ), які виявилася неконкурентними та низько прибутковими (у 2014р. до ВПФ надійшло 8,3 млрд злотих, а вартість управління ними в тому ж році склала 2 млрд злотих) - з 1 січня 2018 р. 75% активів польських відкритих пенсійних фондів (103 млрд злотих) перевели на індивідуальні пенсійні рахунки;
- передача решти 25 % коштів ВПФ (35 млрд злотих) до державного цільового Резервного демографічного фонду (Fundusz Rezerwy Demograficznej);
- перетворення відкритих пенсійних фондів в інвестиційні фонди - утримувачі польських акцій, а пенсійних товариств - в інвестиційні товариства (на думку експертів, це насправді свідчить про фактичну ліквідацію ВПФ і заміну їх новоствореними інвестиційними фондами), при цьому націоналізація ВПФ не планується;
- реалізація ідеї створення добровільних професійних пенсійних систем у корпоративному секторі, тобто планів пайової участі співробітників віком 19-55 років. Невеликі компанії зможуть вибирати між добровільними професійними пенсійними системами і т.зв. індивідуальними програмами

накопичення капіталу. Важливо, що від участі в добровільних професійних пенсійних системах можна відмовитися;

- спрощення систем накопичення для малих компаній (до 19 працівників).
Планується, що програма вступить у дію з 2019 р. і охопить майже 2,2 млн працівників, зайнятих на мікропідприємствах.

Запропонована Урядом Польщі новітня пенсійна реформа була піддана небезпідставній критиці фахівців, які акцентували увагу на тому, що в кінцевому підсумку суть реформи може звестися до ліквідації II рівня пенсійної системи, а за відсутності інституційних і фінансових ресурсів для розвитку її III рівня, який передбачає приватне пенсійне страхування, - до надмірного посилення державної участі та потенційного зловживання з боку Уряду можливостями розпоряджатися коштами державних (як де-юре, так і де-факто) пенсійних фондів. Наразі у Польщі вже розглядається два законопроекти, які враховують запровадження у 2018 р. заходів, передбачених новою пенсійною реформою.

З жовтня 2017 р. у Польщі офіційно скасовано пенсійну реформу 2012 р. щодо підвищення пенсійного віку. За нормами відповідного закону пенсійний вік поляків з 1 жовтня 2017 р. знижено з 67 років до 65 років для чоловіків і 60 років - для жінок. Цей крок дістав абсолютне схвалення польських громадян і наразив польський Уряд на тривалу критику з боку Європейської Комісії, яка обґрунтовано застерігає щодо збереження довгострокових демографічних загроз у розвитку країни [11].

Встановлені тенденції розвитку пенсійних систем виявляються у диверсифікації джерел надходження пенсійних внесків та поступовому збільшенні накопичувального компонента пенсійних програм. Крім того, враховуючи ризики втрати пенсійних накопичень унаслідок дії негативних економічних, фінансових, політичних факторів, посилюється контроль держави за діяльністю пенсійних фондів, метою якого є захист пенсіонерів від втрати доходів та гарантування встановленого рівня життя людям похилого віку.

Дослідження напрямів трансформацій пенсійних систем у світі дозволяє відзначити кілька загальних тенденцій для всіх реформ пенсійного забезпечення:

1. Практично всі реформи пенсійних систем пов'язані зі створенням накопичувальних систем за умов збереження розподільної системи. У таких європейській країнах, як Швеція, Італія, Угорщина, Польща, а також – у низці країн Латинської Америки застосовується стратегія доповнення системи «PAYG» елементами фінансування за рахунок ринкових механізмів. Стратегічним напрямом реформування та трансформації пенсійних систем у більшості європейській країн було ослаблення першої складової державних пенсійних систем і зміцнення та посилення її другої складової за активного сприяння розвитку добровільного страхування.

2. Результати аналітичного дослідження аналітично-дорадчого центру «Блакитної стрічки» свідчать, що заходи щодо реформування пенсійних систем у найбільш розвинених країн світу носять характер корегування, а не суттєвих структурних змін. Основними напрямками коригуючих заходів є такі [41]:

- зміна коефіцієнта заміщення;
- підвищення віку виходу на пенсію та збільшення необхідного трудового стажу;
- покращення порядку індексації пенсій, які індексуються на основі темпів зростання споживчих цін, а не - середньої заробітної плати;
- перетворення державної розподільної системи пенсійного забезпечення в систему, засновану на перевірці потреб осіб, що потребують допомоги.

3. В окремих країнах відбувається повна заміна існуючого пенсійного забезпечення на систему приватного страхування, при якому спостерігається перехід від розподільного до накопичувального пенсійного забезпечення, що спричинює, в свою чергу, реформування податкової системи, податкового регулювання та тарифної політики. Надаючи серйозні податкові пільги та поступово перекладаючи відповідальність за обсяги пенсії на громадян, держава залучає, тим самим, працюючих громадян у систему добровільних

накопичувальних пенсійних систем. Цей складний процес відбувається у таких країнах, як США та Швейцарія.

4. Реформування існуючої пенсійної системи відбувалося у зв'язку зі змінами в макроекономічній політиці держави та політиці у сфері праці. Основні зусилля спрямовуються на збільшення частки працівників, зайнятих в суспільному виробництві в працездатному віці, трудову міграцію та збільшення тривалості життя. Деякі країни ввели можливість поступового зниження кількості робочих годин для літніх працівників, із регулярною та гарантованою виплатою доходів протягом всього перехідного періоду від повної зайнятості до повного виходу на пенсію.

Висновки до розділу 1

Дослідження світових наукових інститутів доводять, що демографічні процеси є стійкими та інерційними, формуються десятиліттями під впливом різноманітних чинників, серед яких слід виділити: соціально-політичні, економічні, природно-кліматичні, історико-релігійні тощо. Негативні тенденції сучасного розвитку демографічних процесів свідчать про демографічну кризу. Скорочення чисельності економічно активного населення у поєднанні з його старінням спричинить, у майбутньому, значний дефіцит робочої сили. Збільшення частки громадян пенсійного віку у загальній структурі населення обов'язково посилить фінансове навантаження на працюючих, що підтверджує необхідності реформування пенсійної системи. Загальна тенденція всіх реформ пенсійних систем останніх років - це поступовий перехід від зрівняльних систем до індивідуально-накопичувальних. Основою реформування пенсійної системи стало:

- поступове збільшення (з 2008 року) пенсійного віку на 5 років;
- збільшення страхового стажу, необхідного для отримання пенсії;
- обмеження максимального розміру пенсій;

- зміна системи пенсійного забезпечення від розподільної до накопичувальної.

На основі аналізу світового досвіду, стає очевидним, що більш прогресивним способом акумулювання пенсійних накопичень є недержавні пенсійні фонди. Це твердження підтверджується тим, що деякі країни вже повністю перейшли на систему приватних пенсійних фондів. Спостерігається тенденція збільшення чисельності населення, які довірили управління своїми пенсійними заощадженнями недержавному сектору.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Передумови реформування пенсійної системи України

Значний кризовий спад національної економіки у 2009 р. змінився упродовж 2010-2013 рр. певною стабілізацією - середньорічні темпи приросту ВВП України за вказаний період становили 2,5 відсотка. Проте у 2014 р. під впливом глибоких суспільно-політичних потрясінь та розгорнення військового конфлікту на Донбасі, українська економіка увійшла у фазу макроекономічної дестабілізації. Це створило об'єктивні проблеми із наповненням державного Пенсійного фонду й зумовило низький рівень пенсійних виплат в Україні. Разом з тим, пенсійна система України, по своїй суті, є механізмом, що здійснює перерозподіл частини ВВП, виробленого в країні, на користь непрацездатного населення. Це означає, що наповнення пенсійного фонду має прямий зв'язок з показниками функціонування економіки. Демографічна криза та старіння нації виявили неспроможність солідарної системи державного пенсійного страхування забезпечити гідні пенсійні виплати громадянам. Чинники макроекономічного та демографічного характеру загострюють проблему пенсійних інститутів і посилюють нестабільність пенсійних систем. До основних негативних чинників, які гальмують розвиток, слід віднести:

- падіння курсу гривні, яке призвело до збідніння населення;
- несприятливі демографічні тенденції;
- системні недоліки солідарного рівня пенсійного забезпечення (соціальна несправедливість, значний розрив між максимальними і мінімальними розмірами пенсій);
- незбалансованість бюджету Пенсійного фонду України;
- зростання інфляційних процесів через підвищення цін та тарифів на житло-комунальні послуги, що призвело до зростання споживчих цін - на 24,9 % у 2014 р., на 43,3 % у 2015 р., на 13,8 % у 2017 р. [40];
- різке скорочення доходів населення - сумарно за 2014-2017 рр. практично на третину (32,5%) [40];

- прискорене зростання безробіття серед населення працездатного віку: з 7,7 % у 2013 р. до 10,5 % 2017 р. [64].

Стан пенсійної системи та можливості її розвитку безпосередньо залежать від демографічної ситуації в країні. Для України, як і для багатьох європейських країн, головною демографічною проблемою залишається старіння населення, що проявляється у збільшенні частки осіб похилого віку на одиницю працездатного населення. Протягом останніх років у віковій структурі населення України відбувся зсув: частка дітей скоротилась тоді як частка людей пенсійного віку за цей період зросла до 22,4 % чисельності населення [30].

Демографічна криза, зміни в соціальній структурі населення, коливання в кількості працюючих осіб, диспропорції між платниками єдиного соціального внеску (ЄСВ) та пенсіонерами значно вплинули на загальний стан пенсійної системи в Україні (рис. 2.1).

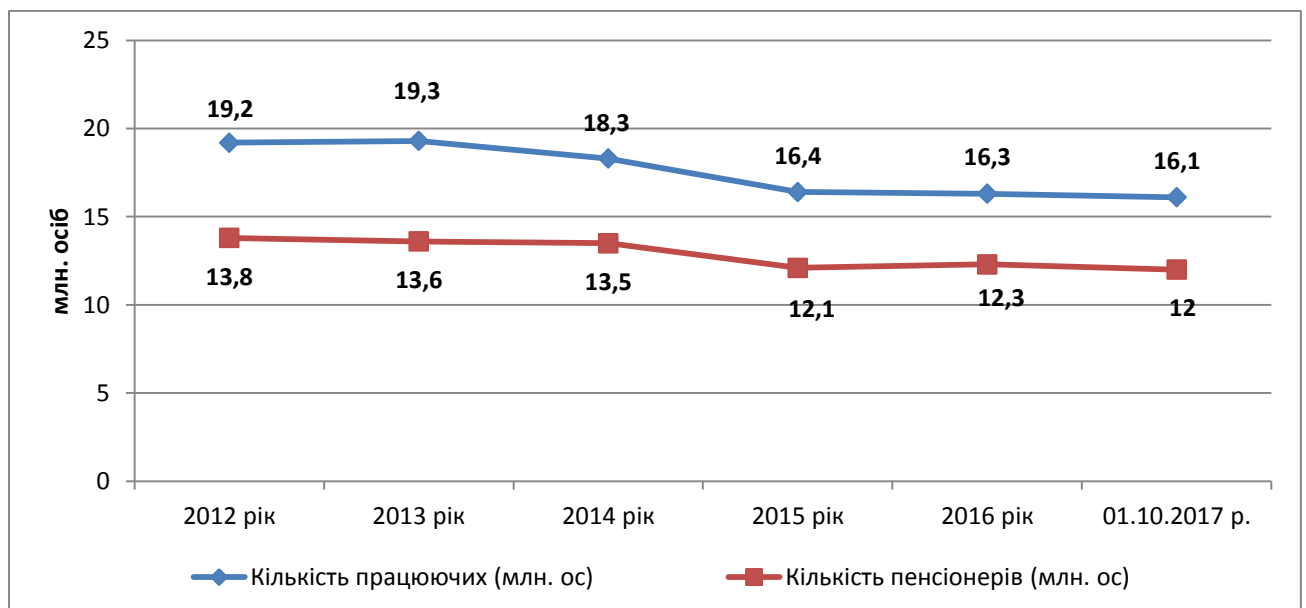

Рис. 2.1 Динаміка співвідношення кількості працюючих та пенсіонерів в Україні впродовж 2012-2017 рр.

Примітка. Побудовано автором за даними [59].

Рис. 2.1 демонструє, що найбільша кількість працюючого населення в Україні була у 2013 році і становила 19,3 млн. осіб. Наступні 5 років прослідковувалась тенденція до зниження даного показника, а у 2017 році він був найнижчий за увесь аналізований період. Проблема постаріння населення обумовлює довгострокові макроекономічні наслідки, пов'язані з посиленням

навантаження на населення працездатного віку. Для визначення цього впливу використаємо коефіцієнт навантаження, який визначає співвідношення чисельності пенсіонерів та активних платників страхових внесків [56, 356]. Даний коефіцієнт в системі пенсійного забезпечення залежить від стану ринку праці та розміру доходів працюючих громадян. На рис. 2.2 зображена динаміка коефіцієнта навантаження пенсійної системи України за 2012-2017 рр.

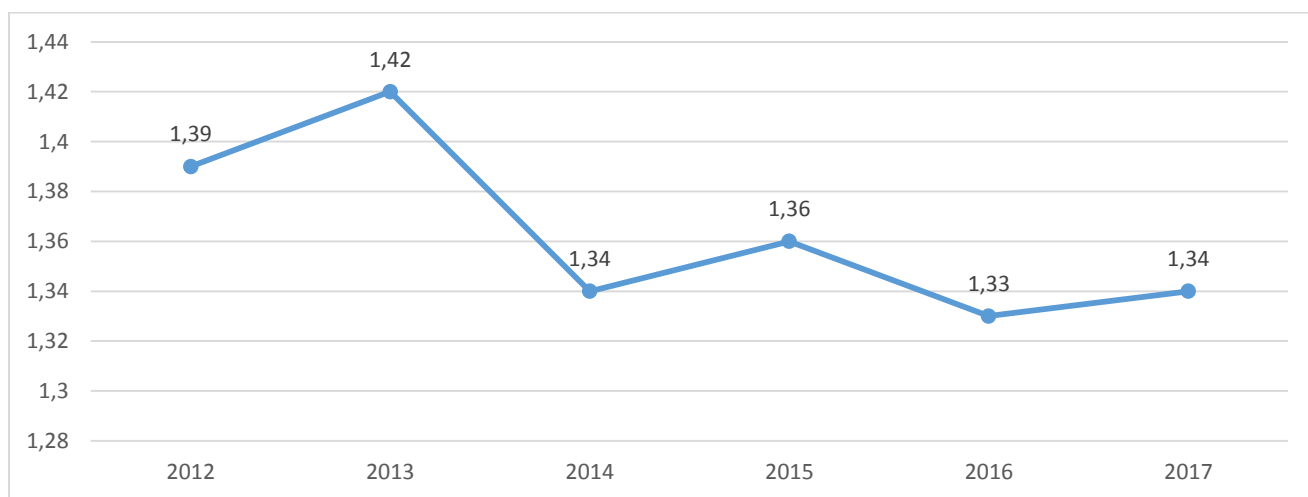

Рис. 2.2 Динаміка коефіцієнта навантаження пенсійної системи

Аналіз дає змогу зробити висновок, що в Україні співвідношення платників пенсійних внесків до загальної чисельності пенсіонерів складає майже 1 до 1, що є одним із найнижчих показників у Європі. У соціально-економічному сенсі навантаження ілюструє той факт, що саме за рахунок податків і відрахувань нині працюючі громадяни забезпечують виплати людям похилого віку. В умовах сучасного глобального тренду старіння населення, фактор навантаження пенсійної системи на економіку обумовлює ціну демографічного впливу надзвичайно високою. Це, власне, свідчить про стабільність функціонування пенсійних систем.

Визначальним чином на фінансову стабільність та на інші параметри пенсійної системи, як солідарної, так і накопичувальної, впливає стан ринку праці. Детермінантами функціонування пенсійної системи виступають: показник зайнятості, безробіття, оплати праці. Гостра соціально-економічна криза, обумовила низку несприятливих для розвитку пенсійної системи тенденцій, що ведуть до зменшення кількості платників соціальних внесків та обумовлюють

проблеми наповнення бюджету, зокрема зниження численності зайнятого населення.

Табл.2.1

Основні показники впливу на пенсійне забезпечення в Україні

Індикатор	2013 р.	2016 р.	2017 р.
в середньому зайняте населення працездатного віку, тис. осіб	19314	16277	15886
у відсотках до населення працездатного віку, %	72,9	71,1	70,8
в середньому зайняте населення, охоплене неформальною зайнятістю, тис. осіб	4806	3961	4503
заборгованість з виплати заробітної плати, млн. грн.	753,0	1791,0	2 320,2
в середньому безробітне населення працездатного віку, за методологією МОП, тис. осіб	1510	1677	1786
Рівень безробіття, за методологією МОП, %	7,7	9,7	9,9

Примітка. Складено автором на основі [64; 69; 30; 31; 59]

Табл.2.1 показує, що в середньому зайняте населення працездатного віку скоротилось на 2 %. Це призвело до надмірного зростання навантаження на пенсійну систему. Збільшення заборгованості з виплат заробітної плати є безпосереднім чинником зростання заборгованості з платежів до Пенсійного фонду. Аналіз дозволяє зробити висновок, що в Україні заборгованість з виплатами заробітної плати зросла із 753,0 млн грн у 2013 р. до 2 320, 2 млн грн у 2017 р., що безпосередньо впливає на зменшення доходів пенсійного фонду.

Однією з найбільших перешкод на шляху формування нової моделі соціально-економічного розвитку на сучасному етапі в нашій країні є високий рівень тінізації економіки, що унеможливорює прискорення економічних реформ та зростання соціальних стандартів життя. В умовах тінізації неформальна зайнятість виражається офіційно незареєстрованою трудовою діяльністю, яка передбачає відсутність юридичного оформлення відносин найму або факту самостійного забезпечення роботою. На сьогодні неофіційно

працює близько 4 млн українців, які не сплачують пенсійних внесків. Враховуючи, що це третина загального числа платників єдиного соціального внеску, проблема неформальної зайнятості становить реальну загрозу стабільності пенсійної системи. За розрахунками Пенсійного фонду України, щорічні втрати надходжень до його бюджету внаслідок тінізації становлять близько 30 млрд грн.

Проблему наповнення пенсійного фонду поглиблюють зовнішні трудові мігранти. За оцінками Міжнародної організація з міграції, між 2013 і 2050 роками населення України зменшиться з нинішніх 42 до 35 мільйонів [51].

У 2017 році середній дохід домогосподарств у реальному вимірі зменшився на 28% через значну девальвацію заробітної плати, пенсійних та інших соціальних виплат [40,16]. Мінімальна заробітна плата та прожитковий мінімум, як основні параметри соціальної політики пов'язані з рівнем пенсій, були заморожені з 2014 року, тим самим зменшили пенсійні виплати в період високої інфляції та економічного спаду. Аналіз динаміки розміру середніх пенсійних виплат, мінімальних пенсійних, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні впродовж 2009-2017 рр. показує поступове зростання всіх показників, які наведені у табл.2.2.

Табл.2.2

Динаміки розміру середніх пенсійних виплат, мінімальних пенсійних, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні впродовж 2009-2017рр.

<i>Роки</i>	<i>Середня пенсія</i>	<i>Прожитковий мінімум</i>	<i>Мінімальна пенсія</i>	<i>Мінімальна заробітна плата</i>
2009	943,3	498	548,83	64,17
2010	1032,6	695	709,17	888,25
2011	1151,9	750	766,83	963,08
2012	1253,3	822	842,33	1089,75
2013	1470,7	894	898,58	1152,92
2014	1526,1	949	977,47	1218
2015	1581,5	949	1074	1271,3
2016	1699,5	1074	1247	1483,5

2017	1828,3	1247	1370	3200
------	--------	------	------	------

Примітка. Складено автором на основі [59]

Динаміка показників мінімальних пенсійних виплат є меншою від мінімальної заробітної плати у досліджуваний період в 2 рази, що свідчить про низький рівень забезпечення пенсіонерів та є наближеними до прожиткового мінімуму, який дає можливість задовольнити лише фізіологічні потреби, а не сприяє досягненню економічного добробуту та фінансової незалежності. Не дивлячись на обіцянки уряду збільшити та індексувати пенсії, середній розмір пенсії в Україні на 2017 рік становив 1828,3 грн, а мінімальна пенсія -1370 грн, що практично дорівнює прожитковому рівню. Отже, рівень бідності для значної частини населення продовжує збільшуватися, посилюючи соціальне напруження, що обумовлено загальним погіршенням соціально-економічного розвитку країни.

Табл.2.3

Розподіл пенсій впродовж 2013-2017 рр. (станом на 1 січня кожного року)

	2013		2014		2015		2016		2017	
	Відсоток, %	Середня пенсія, грн	Відсоток, %	Середня пенсія, грн	Відсоток, %	Середня пенсія, грн	Відсоток, %	Середня пенсія, грн	Відсоток, %	Середня пенсія, грн
Нижче мінімальної пенсії	1	583	0,9	584	0,8	582	5,3	932	9	1289,32
У мінімальному розмірі	1,4	894	3,1	949	4,6	949	2,4	1074	1,5	1494,5
Вище мінімальної пенсії	97,6	1,487	96	1554	94,6	1621	92,3	1761	89,5	4302,75
Мінімальна місячна пенсія, грн	894 - з 1 січня 949 - з 1 грудня		949 - з 1 січня		949 - з 1 січня 1074 - з 1 вересня		1074,00 - з 1-січня 1130,00 - з 1 травня 1247,00 - з 1 грудня		1247,00 - з січня 1312,00 - з 1 травня 1452,00 - з 1 грудня	
Загальна кількість пенсіонерів (осіб)	13639739		13533308		12147189		12312459		11956198	

Примітка. Складено автором на основі [60]

Таблиця 2.3 показує, що за період 2013-2017 рр. кількість отримувачів пенсійних виплат зменшується, але все ще залишається близько 30 % загальної чисельності населення країни. При цьому, частка пенсіонерів, які отримують виплати рівні мінімальній пенсії або нижчі збільшилась з 2,4% у 2013 році до 10,5 % у 2017 року. Це обумовлюється високою інфляцією та замороженою індексацією пенсійних виплат з 2013 року.

Протягом останніх років стан вітчизняного ринку праці характеризується низкою негативних тенденцій, які, за відсутності коригуючої політики, поглибилися та створили додаткові ризики для системи пенсійного забезпечення. Кошти, спрямовані на допомогу у зв'язку з виходом на пенсію, складають основну частину витрат, а саме 64 відсотки всіх видатків на соціальний захист. До факторів, які обумовлюють такий рівень допомоги, відносять достатньо високу частку населення 65 років та старше (близько 30 %).

Табл.2.4

Загальні видатки Пенсійного фонду України

Роки	2013	2014	2015	2016	2017
Загальні витрати ПФУ (млрд. грн.)	250,3	243,4	265,6	253,4	291,4
% ВВП	17,2	15,5	13,4	10,6	9,8

Примітка. Побудовано автором на основі [60]

Як бачимо з табл.2.4 після 2013 р. пенсійні видатки у відсотках ВВП почали різко знижуватися. Інфляція та непряме скорочення виплат, підвищення цін, неповне індексування пенсійних виплат тощо дозволили знизити частку витрат пенсійного фонду з 17 % у 2013 р. до 10 % у 2017 р. Це зниження в дійсності відображає зменшення реальної вартості пенсійних виплат, що стала наслідком обмеженої індексації пенсій (її відсутності) на тлі високої інфляції.

Зниженню пенсійних витрат (поряд із зниженням доходів пенсіонерів) також сприяли заходи, прийняті в 2015 р., а саме: оподаткування пенсій, запровадження військового збору (1,5 %), відмова від пенсійних виплат пенсіонерам, які

працюють на державній службі, та утримання 15 % пенсії інших працюючих пенсіонерів, а також зменшення ставки єдиного соціального внеску до 22 відсотків. Зниження ставки єдиного внеску на соціальне забезпечення було доповнено реформою податку на доходи фізичних осіб. Прогресивний податок на прибуток з двома ставками (15 і 20 відсотків) був заміщений єдиною податковою ставкою 18 відсотків. Цей захід був введений з урахуванням на те, що знижена ставка внеску зменшить стимул уникнення сплати внесків на соціальне страхування та збільшить податкову базу, що призведе до позитивного фіскального впливу. Однак, на практиці, це призвело до зменшення загального доходу від сплати внесків, що, зокрема, вплинуло на пенсійну систему. Доходи від окремих внесків до пенсійного фонду були різко зменшені, з 98 % до 96 % (табл. 2.5).

Табл.2.5

Структура надходжень у бюджет Пенсійного фонду України, млрд грн

Роки	2013	2014	2015	2016	2017
Всього надходжень	250,4	241,7	264,5	256,6	293,2
Надходження з Держбюджету	83,2	75,8	94,8	142,5	141,4
Власні надходження	166,8	165,9	169,8	114,1	159,8
у тому числі:					
- частина ЄСВ, розподілена на пенсійне страхування	164,2	163,4	166,0	109,7	154,2
частина ЄСВ у власних надходженнях ПФУ, %	98,4	98,5	97,7	96,1	96,4
- інші надходження	2,4	2,5	1,8	4,4	5,6
частина інших надходжень у структурі доходів	1,6	1,5	1,0	3,9	3,6

Примітка. Складено автором на основі [60]

У структурі надходжень Пенсійного фонду України власні надходження за рахунок єдиного соціального внеску (ЄСВ) за 2017 складають 96,4% всіх

надходжень. Проте, сплачені працівниками внески, недостатні для покриття пенсіонерів, які отримують пенсії у солідарній системі. Неформальна зайнятість, заборгованість із заробітної плати була однією із основних проблем, які призвели до браку соціальних страхових внесків на основі заробітної плати.

Серйозне зростання дефіциту Пенсійного фонду України (ПФУ) з 2016 р., зокрема зниження частки власних надходжень, пов'язане саме зі зниженням мінімального ЄСВ. Так, зменшення у 2016 р. майже вдвічі розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування до 22% і скасування його утримань із заробітної плати (доходу) застрахованих осіб, проведене з метою легалізації тіньової зайнятості та заробітної плати, призвело до недоотримання бюджетом ПФУ, за його розрахунками, 96,4 млрд грн, у тому числі 18,7 млрд грн внаслідок скасування утримань із заробітної плати.

Аналіз обсягу доходів і видатків Пенсійного фонду за період 2013-2017 рр. свідчить про зростання диспропорцій між ними, що зумовлює дефіцит бюджету Пенсійного фонду України (рис. 2.3).

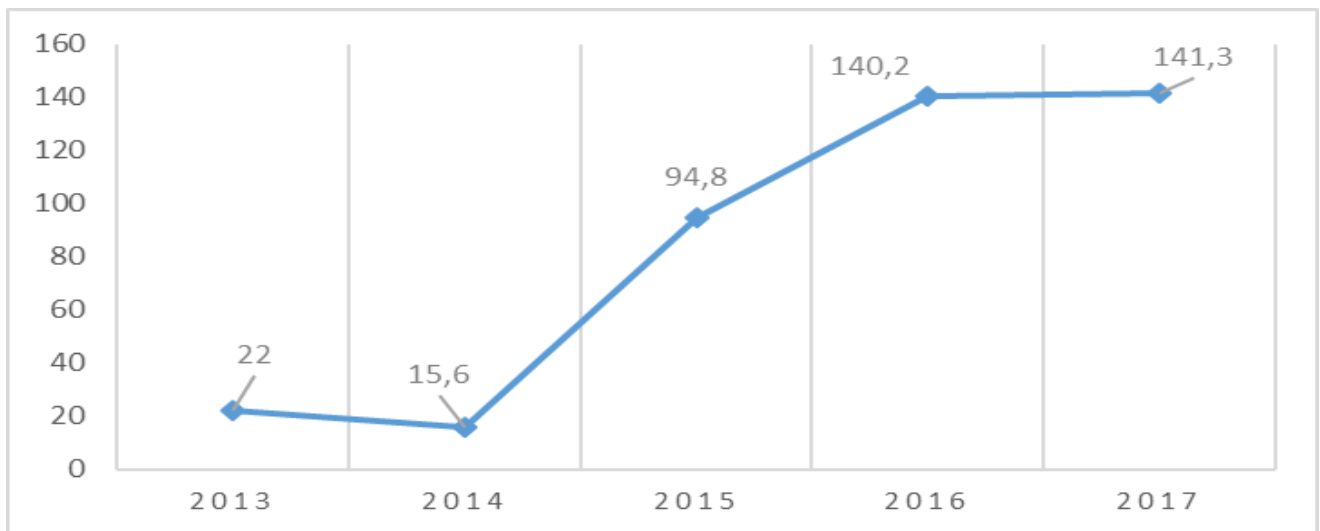

Рис.2.3 Дефіцит Пенсійного фонду України за період 2013-2017рр.

Примітка. Побудовано автором на основі [60]

Пенсійного фонду України за весь аналізований період було виконано з дефіцитом. При цьому, за 2014 р. можна простежити тенденцію до його зниження, однак, починаючи з 2016 року розмір дефіциту зріс на 798% відносно 2014 року.

Проведені дослідження доводять, що Пенсійний фонд України залежить від фінансування з державного бюджету. Фінансування пенсійних виплат у відсотках у 2016 році – 6 %, а у 2017 р. - 4,7 % [44,5]. Порівнюючи фінансування ПФУ з бюджету держави з деякими країнами ЄС, можна помітити, що Україна має найбільше значення за цим показником (6%), адже європейські країни в середньому витрачають майже 2-2,5% ВВП.

2.2. Моделювання результатів проведення пенсійної реформи в Україні

Реформування системи пенсійного забезпечення України є необхідністю, гострота якої особливо виділяється на фоні економічного спаду та песимістичних прогнозів стосовно розвитку пенсійного забезпечення в подальші роки. Сьогодні можна зауважити, що система пенсійного забезпечення нашої держави полягає у виплаті пенсій своїм громадянам із використанням солідарної моделі пенсійного страхування. Проте, в сучасних умовах розвитку економіки постає об'єктивна необхідність впровадження накопичувальної моделі пенсійної системи. Зважаючи на це, виявляється доцільним здійснити моделювання результатів реформи пенсійного забезпечення шляхом використання методології, що запропонована Мельниковим О.Ф. та Зацеркляним М.М. [37, 256]. Особливу увагу варто приділити аналізу переходу від солідарної пенсійної системи до накопичувальної, а також визначити доцільність проведення даних змін в законодавстві найближчим часом.

Для побудови слід використати класичну модель загальної рівноваги перекриваючих поколінь, у якій для забезпечення більшої гнучкості збільшується кількість періодів та знімається обмеження на демографічну структуру населення. В рамках побудови моделі вважається, що системі соціального забезпечення властивий змішаний характер, що робить її не суто солідарною чи суто накопичувальною. Даний підхід до реалізації прогнозу

надає змогу реалістично відтворити період трудової діяльності громадянина держави і час отримання ним пенсійної допомоги [10]. Життя кожного майбутнього пенсіонера варто чітко розділити на два певних періоди: коли громадянин постає, як працездатна особа і той (період), коли перебуває на пенсії. Зважаючи на те, що рішення громадян стосовно обсягів споживання та заощаджень у певний період мають залежність від їхнього очікування стосовно майбутніх доходів, існування певної рівноваги диктує фігурування однозначної залежності між змінними в сусідні моменти часу.

Варто зазначити, що розв'язок для оптимального вибору заощаджень та споживання не буде лінійним, а часто не може бути одержаним у вигляді явної функції від інших змінних моделі. Можна зауважити два підходи до даної проблеми: чисельне моделювання та спрощення моделі. Однак, кожен з цих підходів має певну обмежувальну дію на проведення теоретичного аналізу невизначеностей. Розв'язок вищевказаної проблеми в її чистому вигляді можна виокремити тільки у випадку досить жорстких обмежень на вид функції корисності або на стохастичну природу ставок відсотка та заробітної плати [37, 256]. Оскільки дисконтований дохід громадянина є відображенням дисконтованої суми майбутніх непередбачених заробітних плат, навіть найжорсткіші припущення стосовно природи стохастичних процесів, що знаходяться в основі заробітної плати та ставки відсотка, не дають змогу повноцінно одержати поточне споживання у вигляді досить простої функції конкретного рівня капіталу чи випуску в економіці. Тому варто поставити питання спрощення моделі до випадку, в якому громадяни держави живуть два періоди [37, 256]. Таким чином, в виведеній моделі майбутні пенсіонери за віком проживатимуть два періоди: протягом одного з них вони виступають працездатними членами суспільства, а протягом іншого є отримувачами пенсії. При цьому, одночасно в даній моделі перебуватимуть два покоління - пенсіонери і працездатні. У кожний період часу t народжується нове покоління майбутніх працездатних громадян, чисельність яких L_t у $1+n$ раз більше за чисельність попереднього покоління L_{t-1} , яке народжене в момент часу $t-1$

(змінна n стала в часі та відображає темп зростання населення). Ринок праці не можна назвати еластичним в моделі, адже у перший період життя громадяни пропонують тільки одну працю, відповідно одержують заробітну плату та платять внесок у пенсійний фонд. Дані громадяни отримують корисність від споживання в перший період життя C_t^1 , та в другий період C_{t+1}^2 . Щоб мати можливість профінансувати своє споживання на період пенсії, вони змушені заощаджувати S_t у перший період життя. В другому періоді життя, враховуючи віддачу на вкладені кошти, дані громадяни отримують дохід $S_t R_t$, а також пенсію b_{t+1} .

Майбутні пенсіонери можуть максимізувати свою дисконтовану корисність V_t , зважаючи на рівень заробітної плати, параметри пенсійної політики та ставку відсотка r_t і b_{t+1} заданими [37, 257]:

$$V_t = U(C_t^1) + \beta U(C_{t+1}^2) = \max \quad (2.1)$$

де β - індивідуальний дисконтний множник, U - невід'ємна випадкова змінна з певною функцією розподілу.

Виробничий сектор у моделі задається функцією Кобба-Дугласа:

$$Y = F(K_t L_t) = AK_t^{\alpha} L_t^{1-\alpha} \quad (2.2)$$

Пропозиція праці виділяється своєю нееластичністю та пропорційністю до чисельності покоління працюючих L_t у момент часу t . Пропозиція капіталу K_t , у свою чергу, в момент часу t визначається рішенням про заощадження в момент часу $1-t$ і капіталом пенсійної системи, якщо такий є [37, 257]:

$$K_t = S_{t-1} L_{t-1} + K \quad (2.3)$$

Соціальний капітал та окремі заощадження формують загальний запас капіталу в економіці, що передається виробничою функцією. Віддача на соціальний капітал, таким чином, дорівнює ринковій процентній ставці. Приведена специфікація моделі допускає можливість окремих заощаджень бути від'ємними у випадку, якщо запас соціального капіталу є додатнім. Через ідентичність усіх громадян у моделі агреговані заощадження в економіці також

будуть від'ємними. В даному випадку увесь капітал постачається у виробничий сектор саме пенсійною системою. Але подібну ситуацію навряд чи можна назвати реалістичною, тому передбачається, що частка заощадження невід'ємна. В разі, якщо при переході до накопичувальної пенсійної системи буде передбачено підтримування розміру пенсій, пропорційній середній заробітній плат, визначеній економікою, оптимальною стратегією можна назвати фіксування ставки відрахувань у пенсійну систему на певному оптимальному рівні та дозвіл економіці самостійно накопичувати капітал.

Одним із ключових моментів у моделі можна виокремити її чутливість до періоду часу, після закінчення якого передбачається, що економіка досягла стаціонарного стану. Тривалість реформ не може бути чітко визначеною, а залежить від стійкості траєкторії переходу. Будемо вважати, що ставка відрахувань у пенсійну систему є ефективною, тобто враховує ухилення від сплати податків. Ставку відрахувань у моделі встановимо на рівні 20 %. Норму заміщення в моделі визначимо рівною 32 %. Описані початкові значення параметрів моделі визначають стаціонарний стан економіки з солідарною пенсійною системою.

Відповідно до математичної моделі пенсійного забезпечення, довжина періоду складає 3 роки, тобто вік кожного майбутнього пенсіонера описано від 20 до 65 років. Споживання та доходи громадян протягом життя в моделі з розподільчою та накопичувальною пенсійними системами зображено на рис. 2.4, де апроксимація розподільчою пенсійної системи (РС) задана функцією $y = -282,9 + 16,93 \cdot t - 0,167 \cdot t^2$, а апроксимація накопичувальної пенсійної системи (НС) $y = -279,5 + 18,62 \cdot t - 0,193 \cdot t^2$ [37, 257].

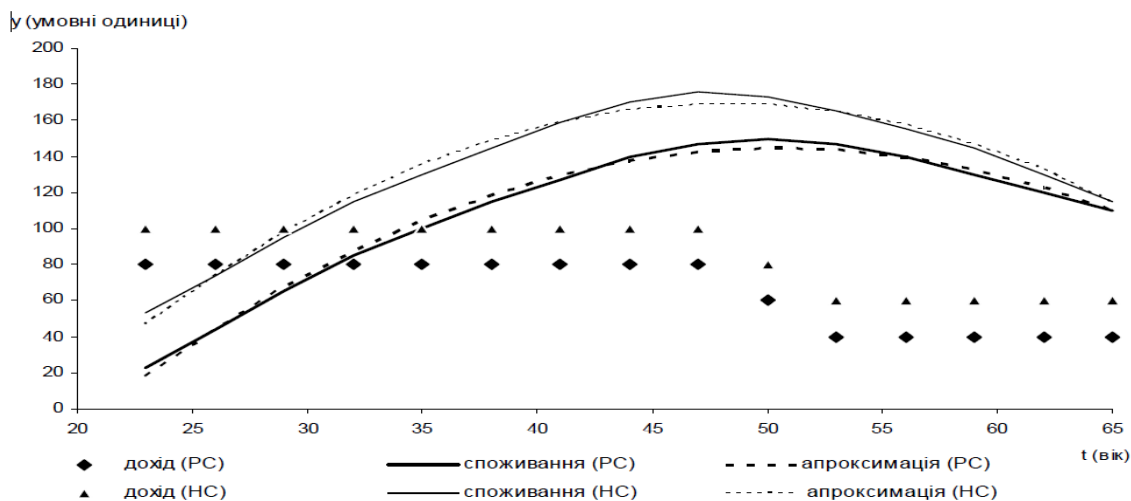

Рис.2.4 Споживання та дохід громадян у моделях з розподільчою та накопичувальною пенсійними системами
Примітка. Побудовано автором на основі [37, 257].

Аналіз даних рис.2.4 дає підстави стверджувати, що найбільший рівень споживання громадян припадає на період життя між 40-60 роками. З рис. 2.4 бачимо, що споживання громадян протягом усього періоду життя під час переходу до накопичувальної пенсійної системи зростає майже на 12%, однак після переходу до нового стаціонарного стану дисконтована корисність зростає лише на 6%.

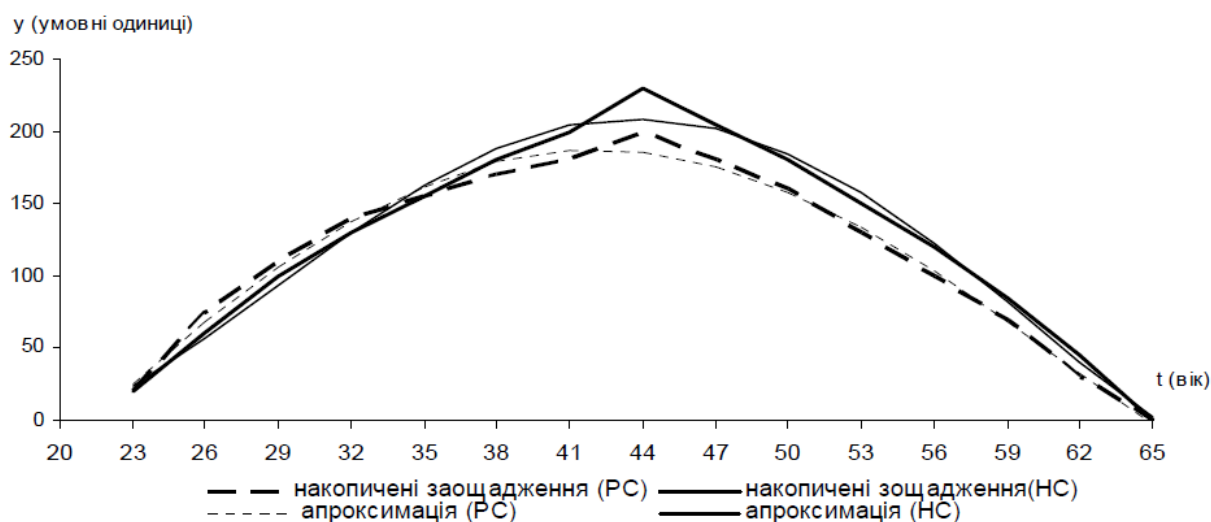

Рис.2.5 Накопичені заощадження громадян у моделях з розподільчою та накопичувальною пенсійними системами

Примітка. Побудовано автором на основі [37, 257].

На рис.2.5 зображено накопичені заощадження громадян у моделях з розподільчою та накопичувальною пенсійними системами, де апроксимація розподільчої пенсійної системи задана функцією $y = -134,86 - 12,98 \cdot t + 1,52 \cdot t^2 - 0,03291 \cdot t^3 + 0,000202 \cdot t^4$, а апроксимація накопичувальної пенсійної системи - $y = 665,9 - 95,64 \cdot t + 4,485 \cdot t^2 - 0,077 \cdot t^3 + 0,000434 \cdot t^4$. [37, 257]. Проаналізувавши рис.2.5, варто відмітити, що дохід громадян зростає на 25 % із переходом до накопичувальної пенсійної системи, у зв'язку із зростанням заробітної плати та зниженням ставки відрахувань до пенсійної системи.

Варто відзначити, що покоління працюючих громадян за накопичувальної системи заощаджує таку суму коштів, яку воно могло собі дозволити і за солідарної системи пенсійного забезпечення, але при цьому заощадження покоління літніх людей зменшуються. Дане явище можна пов'язати з ефектом заміщення, що прирівнює збільшення накопичень, викликане зростанням доходу громадян. До того ж, пенсіонери за нової пенсійної системи зможуть отримувати більш високі пенсійні виплати і не матимуть потреб у значних власних заощадженнях до моменту виходу на пенсію.

Для прогнозу динаміки середніх пенсійних виплат скористаємось методом експонатного згладжування. Метод математичного перетворення, який застосовується при прогнозуванні часових даних. Свою назву він отримав через те, що при кожній наступній ітерації враховуються всі попередні значення ряду, але ступінь врахування зменшується за експоненційним законом [33,45] :

$$s_t = \begin{cases} c_1 & : t = 1 \\ s_{t-1} + \alpha \cdot (c_t - s_{t-1}) & : t > 1 \end{cases} \quad (2.4)$$

де: s_t – згладжений ряд; c_t – перервний ряд; α – коефіцієнт згладжування, який обирається апріорі з діапазону ($0 < \alpha < 1$).

На основі статистичних даних попередніх років можна розрахувати середньомісячну пенсію на 2019-2021 рр. (рис.2.6).

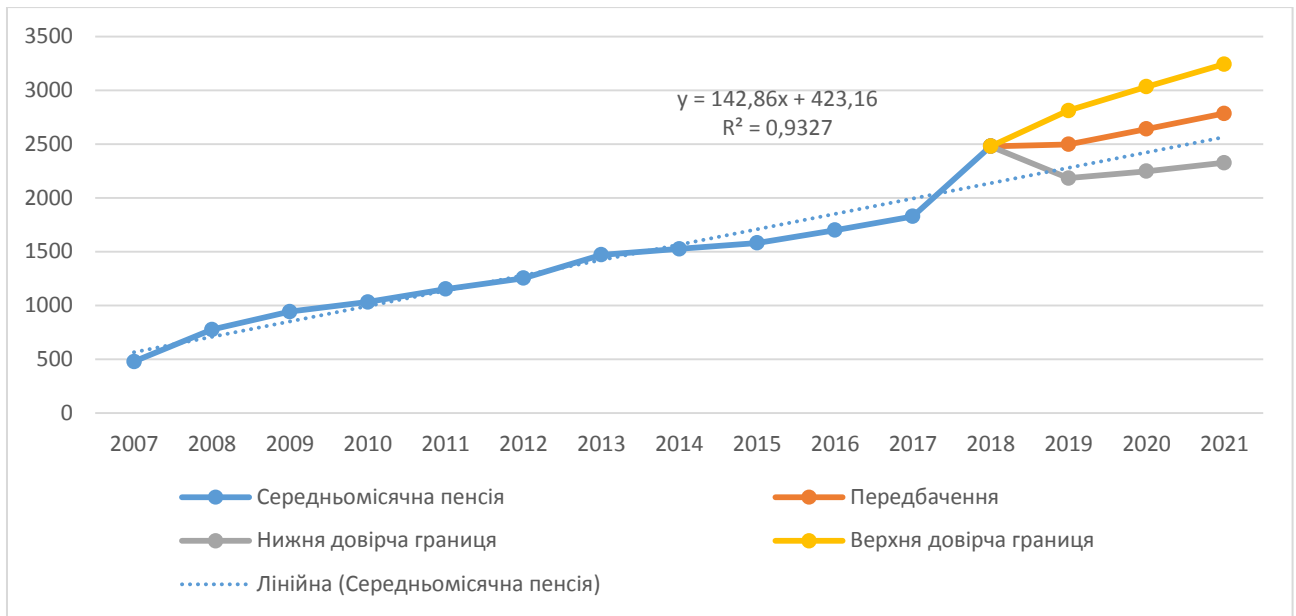

Рис.2.6. Динаміка середньомісячної пенсії, грн.
Примітка. Розраховано автором за даними [59]

З рис. 2.6 видно, що в загальному пенсія в гривнях має тенденцію до зростання. З 2013 по 2017 рік середня пенсія зростала несуттєво практично по лінійній залежності. А у 2017 р. відбувся перелом, що полягав у суттєвому зростанні пенсії на 35%. З моделі випливає, що щорічно пенсія зростатиме в середньому на 142 грн. При збереженні даної тенденції соціально-економічного розвитку та відповідно до даної моделі розраховані прогнозовані значення мінімальної пенсії в гривнях на 2019–2021 рр. та інтервали довіри цих значень для рівня значущості $R^2=0,95$, які представлені в табл. 2.6

Табл.2.6.

Прогнозовані значення величини середньомісячної пенсії та її межі, грн.

Роки	прогнозоване значення	нижня межа	верхня межа
2019	2497,10	2183,14	2811,07
2020	2640,36	2247,72	3033,01
2021	2783,62	2325,46	3241,79

Примітка. Розраховано автором за даними [59]

Головним макроекономічним ризиком сталості пенсійної системи є нестача сумарних внесків до ПФУ для забезпечення пенсійних виплат. У межах чинних законів, з урахуванням стереотипів масової поведінки, що склалася, цей

ризик є дуже небезпечним. Хоча серед завдань пенсійної реформи традиційно проголошується покращення фінансового стану пенсійного фонду, поки що результатом є значне зростання дефіциту пенсійного фонду (рис.2.7).

Рис.2.7 Прогноз дефіциту Пенсійного фонду України, млн. грн

Примітка. Розраховано автором за даними [59]

На рис. 2.7 зображена динаміка дефіциту бюджету Пенсійного фонду України протягом 2019-2021 рр. (з прогнозними значеннями на наступні три роки), проаналізувавши який, можна зробити наступні висновки, що бюджет Пенсійного фонду України за весь аналізований період було виконано з дефіцитом. При цьому, за 2010-2014 рр. можна простежити тенденцію до його зниження, однак, починаючи з 2016 року розмір дефіциту зріс на 798% відносно 2014 року. Відповідно до прогнозних значень, які розраховано з урахуванням наявних тенденцій росту, протягом 2019-2023 років дефіцит Пенсійного фонду України буде зростати. На нашу думку, однією з головних причин наростаючого дефіциту пенсійного фонду є наявність у структурі економіки України значного обсягу тіньового сектору. Внаслідок неформальної зайнятості втрати пенсійного фонду на рік становлять понад 30 млрд. грн.

2.3. Аналіз результативності змін в пенсійному законодавстві

Прагнучи покращити ситуацію, в жовтні 2017 року парламент вніс певні зміни до пенсійного законодавства України, а уряд прийняв законопроект, в якому окреслив основні шляхи щодо реформування законодавчої та нормативної бази для здійснення пенсійної реформи.

Реформа системи пенсійного забезпечення в Україні передбачає такі зміни:

1. *Збільшення розміру страхового стажу.* Відповідно до законодавства України страховий стаж є періодом, протягом якого особа або роботодавець здійснювали обов'язкові страхові внески до Пенсійного фонду України [36,145]. Зрештою, до 2028 року пенсійний страховий стаж поступово підвищуватиметься з 15 до 35 років.

2. *Призначення мінімальної пенсії за умов недостатнього страхового стажу.* Згідно з новими правилами, мінімальний розмір пенсії не може бути нижчим прожиткового мінімуму. Ця реформа в основному стосується тих пенсіонерів, які отримували мінімальну пенсію в розмірі 949 гривень через відсутність необхідного страхового стажу. Розмір їхньої пенсії зараз прямо пов'язаний з рівнем прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність у розмірі 1 373 грн. Мінімальний розмір пенсії осіб, які мають необхідний трудовий стаж, встановлюється у розмірі 1 452 грн [44,5].

3. *Щорічний перегляд пенсій.* Розмір пенсії буде переглядатися щорічно з урахуванням зміни розміру середньої заробітної плати та рівня інфляції у попередньому році. Очікується, що починаючи з 2021 року, розмір пенсій буде перерахований шляхом включення індексу інфляції, який дорівнює 50 % темпів інфляції протягом попереднього року та 50% від середнього рівня заробітної плати протягом останніх трьох років [36,145]. У 2019-2020 роках індексація буде здійснюватися згідно з окремим рішенням Парламенту.

4. *Скасування спеціальних пенсій.* Реформа розширює сферу застосування загальних правил розрахунку пенсій для тих груп працівників, які раніше отримували різні пенсійні виплати. Пенсії державних службовців, прокурорів, суддів, науковців, вчителів, медичних працівників, а також ряд інших груп, будуть нараховуватися на основі загальних правил та принципів.

5. *Скасування оподаткування пенсійних виплат.* Працюючі пенсіонери більше не зобов'язані платити податок у розмірі 15 % від отриманої пенсії.

В контексті проведення пенсійної реформи особливої уваги заслуговує введення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за

накопичувальною системою. Відповідно до закону, починаючи з 1 липня 2018 року, для громадян, що працюють у віці до 35 років будуть відкриті особисті рахунки, на яких будуть накопичуватися кошти. Акумуляція коштів у спеціальних фондах є обов'язковою умовою для тих громадян України, яким на 01.07.17 не виповнилось 35 років [62,28]. Для осіб у віці 35-55 років участь у програмі носитиме добровільний характер. Відповідно до законопроекту № 6677, накопичувальна пенсійна система повністю функціонуватиме в Україні з 1 січня 2019 року. З наступного року українцям у віці до 35 років буде потрібно заощадити на пенсію. Протягом першого року буде стягнуто 2 % від заробітної плати, проте внесок буде зростати на 1% щорічно, доки він не досягне 7 % [62,28]. Ухвалення законопроекту та запровадження накопичувальної системи, як стверджують науковці, забезпечить у найближчі десять років надходження понад 420 млрд грн лише пенсійних внесків. Ці кошти, реальна сума яких може бути щонайменше на третину більшою завдяки інвестиційному доходу (разом близько 560 млрд грн), можна буде раціонально використати як на розвиток економіки, посилення національної безпеки, так і на зменшення зовнішньої боргової залежності країни.

Реформою було передбачене так зване «осучаснення» пенсій. На 01.01.2018 р. надбавку отримали 47 % пенсіонерів. Так 1,3 млн осіб отримали збільшення до 200 грн, 1,2 млн – до 500 грн, 2 млн – до 1000 грн і 1,1 млн – більше 1000 грн [60]. Ці цифри ніби оптимістичні, проте фактичного вирівнювання пенсій не відбулося, адже значне підвищення до пенсій отримали ті пенсіонери, які через високі зарплати мали високі нарахування, а для тих категорій, хто отримував мінімальну та близьку до неї пенсію, надбавка виявилася незначною (рис.2.8)

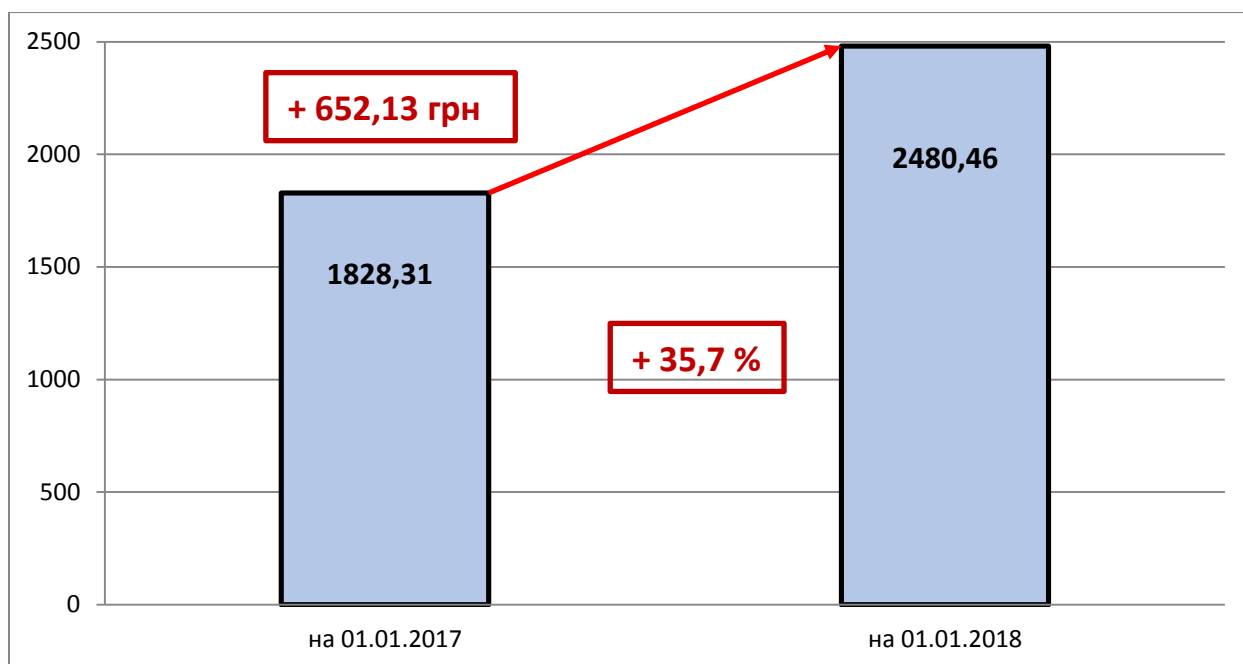

Рис.2.8 Співвідношення середніх пенсійних виплат у 2017 та 2018 роках.
Примітка. Побудовано автором на основі [39]

Рис.2.8 демонструє, що середній розмір пенсії в Україні на 1 січня 2018 р. становив 2480,46 грн., проти 1 828,31 грн на 1 січня 2017 р., тобто зріс на 652,15 грн, або 35,7%. Проте зростання мінімальних пенсійних виплат не значне (рис.2.9).

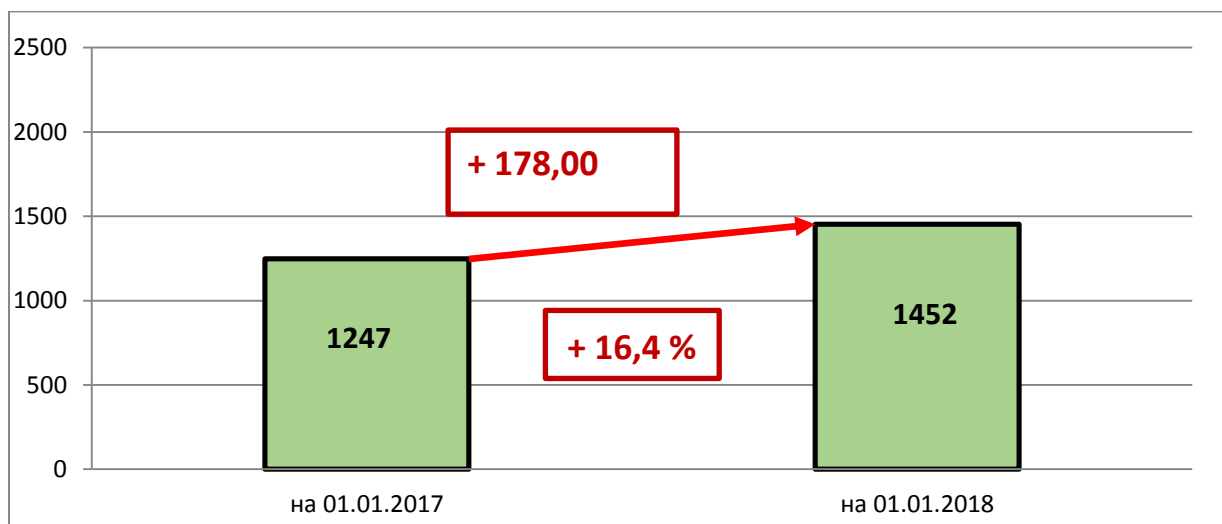

Рис.2.9 Співвідношення мінімальних пенсійних виплат у 2017 та 2018 рр.
Примітка. Побудовано автором на основі [39]

Аналіз даних дає змогу зробити висновок, що мінімальна пенсія за віком зросла на 16,4 % (з 1 247 грн на 01.01.2017 до 1 452 грн на 01.01.2018).

Попри жорсткі нововведення у 2017 році, глобальна проблема дефіциту Пенсійного фонду так і залишилася невирішеною. Проте, співвідношення між «власними коштами» і «запозиченими з держбюджету» змінилося з 54/45 у 2017 році до 60/40 у 2018-му за рахунок надходження збільшеного ЄСВ після підвищення мінімальних зарплат. Проте на сьогодні дефіцит Пенсійного Фонду складає 4,3 % ВВП і дорівнює 139,313 млрд грн [56,378]. Нажаль, проблеми пенсійного Фонду тісно пов'язані із високим рівнем безробіття та неофіційного працевлаштування, наслідком чого є збільшення демографічного навантаження на працездатне населення.

Наразі пенсійна реформа, яка має багато позитивних аспектів, не має можливості їх запроваджувати через неефективність функціонування в країні економіки. Держава - це єдиний механізм, кожен елемент якого глибоко пов'язаний із діяльністю іншого. Пенсійна система не є виключенням, і поштовх, який може надати їй пенсійна реформа, яка через мізерні зарплати, низьку зайнятість, загальну бідність, соціально-економічну кризу та відсутність стабільності зростання економіки країни в цілому не реалізовується в повній мірі.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши поточний стан пенсійного забезпечення України та державні заходи щодо покращення функціонування пенсійної системи, ми дійшли висновку, що проблема детінізації заробітної плати та легалізації зайнятості має стати одним із пріоритетних напрямів забезпечення успішного функціонування пенсійної системи України. Задля цього уряд має розробити та впроваджувати нові механізми збалансування бюджету Пенсійного фонду не лише шляхом зміни окремих параметричних елементів пенсійної системи, але й за рахунок легалізації ринку праці. Фінансові показники Пенсійного фонду України відображають глибоку проблему незбалансованості коштів та неспроможність уряду вирішити її протягом останніх років. Обгрунтовано, що основною метою пенсійної системи є забезпечення достатніх, прийнятних з

точки зору витрат, стійких і надійних пенсійних виплат при одночасній реалізації програм підвищення добробуту населення з урахуванням специфіки країни. В загальному, реформа концентрується на скороченні хронічного дефіциту пенсійного фонду, його модернізації, та підвищенні ефективності функціонування солідарного рівня пенсійної системи. Тому запропонований урядом країни проект важко назвати повноцінною системною реформою, що може кардинально змінити існуючу пенсійну систему. Також слід враховувати, що формування ефективної пенсійної системи потребує цілого ряду реформ в суміжних сферах, як то податкова, фінансова та соціальна. Аналіз практичної реалізації пенсійної реформи показав, що пенсійна реформа України 2017 року вимагає конкретизації і нових рішень таких аспектів:

- прийняття законодавчого рішення про поступове підвищення пенсійного віку до 65 років; початок такого підвищення бажано відкласти на період, коли пенсійний вік жінок зрівняється з чоловічим (наприклад, з 2022 р.), і здійснювати повільнішим кроком (на 3–4 місяці щороку);
- удосконалення обліку страхового стажу, вивчення доцільності переходу від щомісячного до щоквартального періоду обліку та упорядкування переліку пільгових періодів, які зараховуються до стажу без сплати внесків, з частковою сплатою внесків, або на умовах субсидування внесків державою;
- удосконалення формули страхової пенсії, пошук оптимального поєднання показників заробітку і стажу, їх валоризації та/або диференційованої оцінки;
- структурна реформа солідарної системи шляхом доповнення страхової пенсії універсальним базовим компонентом та/або перетворення її на умовно-накопичувальну систему;
- запровадження обов'язкових накопичувальних пенсій зі сплатою додаткових внесків понад ЄСВ та компенсацією фіскального навантаження на працівників.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Перспективи запровадження третього рівня пенсійного забезпечення

Третій рівень пенсійної системи представлено системою недержавного пенсійного забезпечення, формування якої почалося з 2004 року після набрання чинності Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Основу системи становлять недержавні пенсійні фонди. Як відомо, недержавні пенсійні фонди - активатори інвестиційних процесів на фінансовому ринку, тобто сприяють підвищенню рівня його розвитку, зокрема ринку цінних паперів [45,3]. Тому можна сказати, що розвинута система недержавного пенсійного забезпечення свідчить про економічний розвиток країни загалом. Недержавні пенсійні фонди на фінансовому ринку України вважаються достатньо новим сегментом, які надають послуги з недержавного пенсійного страхування, при цьому договір може бути укладений як із фізичними так і юридичними особами в рамках наявних пенсійних схем, заснованих на індивідуальних або солідарних пенсійних рахунках. Тобто, це можливість для кожної працюючої людини забезпечити собі достатній рівень доходу після виходу на державну пенсію. Третій рівень системи пенсійного забезпечення ґрунтується на засадах добровільної участі громадян у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання додаткових пенсійних виплат. Громадяни на власний вибір відкривають індивідуальний накопичувальний рахунок у будь-якому недержавному пенсійному фонді та вносять внески згідно укладеного договору. Трирівнева пенсійна система гарантує, що кошти на рахунках недержавних пенсійних фондів є безпосередньою власністю пенсіонерів. Тобто, по досягненню пенсійного віку їм буде виплачуватись солідарна пенсія, а також додаткова пенсія з індивідуальних рахунків недержавних пенсійних фондів (третій рівень пенсійної системи).

Основним джерелом пенсійних виплат за недержавним пенсійним страхуванням є пенсійні резерви, які формуються за рахунок надходжень

внесків вкладників та доходів від інвестування. Своєю чергою, недержавні пенсійні фонди, як і Пенсійний фонд України, акумулюють кошти пенсійних накопичень, організовують їх інвестування, облік, призначення та виплату накопичувальної частини страхової пенсії. У зв'язку із цим можливо виділити мету створення недержавних пенсійних фондів - підвищення якості обслуговування пенсіонерів та ефективності пенсійної системи. У накопичувальній системі внески спочатку акумулюються у фінансових структурах, потім інвестуються в галузі економіки, і тільки після цього накопичені кошти разом з отриманим доходом від їхнього інвестування спрямовуються на виплату пенсій. Таким чином, у накопичувальній системі кожен пенсіонер отримує тільки ті кошти, які він сам, його рідні чи роботодавець заощадили на його користь. У світі недержавні пенсійні фонди є одними з найпопулярніших засобів здійснення заощаджень, в тому числі, на старість, на протипагу банківським депозитам і іноземній валюті.

У розвинутих країнах таких, як Великобританія, США, Швейцарія, Австралія, пенсійні кошти становлять близько 80 % від ВВП і є джерелом для формування персональних накопичень, що забезпечують надходження капіталу в промисловість і доходи пенсіонерів. Ресурси 300 потужних світових пенсійних фондів складають 6 трильйонів доларів. Важливою особливістю зарубіжного пенсійного забезпечення є те, що бурхливий розвиток пенсійних фондів як США так і в Європі був викликаний економічним ростом, підвищенням рівня життя населення. Найбільші активи накопичувальних пенсій мають США - 22,5 трлн дол., Великобританія - 2,9 трлн дол., Австралія - 1,6 трлн дол., Канада - 1,6 трлн дол., Нідерланди - 1,3 трлн дол., Швейцарія - 0,6 трлн дол., Фінляндія - 199 млрд дол. [20,34]. У багатьох зарубіжних країнах приватні пенсійні накопичення складають суттєву частку доходів громадян у пенсійному віці. У 2018 р. пенсійні накопичення в загальних доходах населення пенсійного віку Великобританії, Австралії США, Нідерландів та Канади склали від 43,8 до 50,6 відсотків. Найменша частка цих накопичень спостерігається в Чехії, Словаччині, Польщі та Австрії – в межах 0,7-1,9 відсотка (рис.3.1).

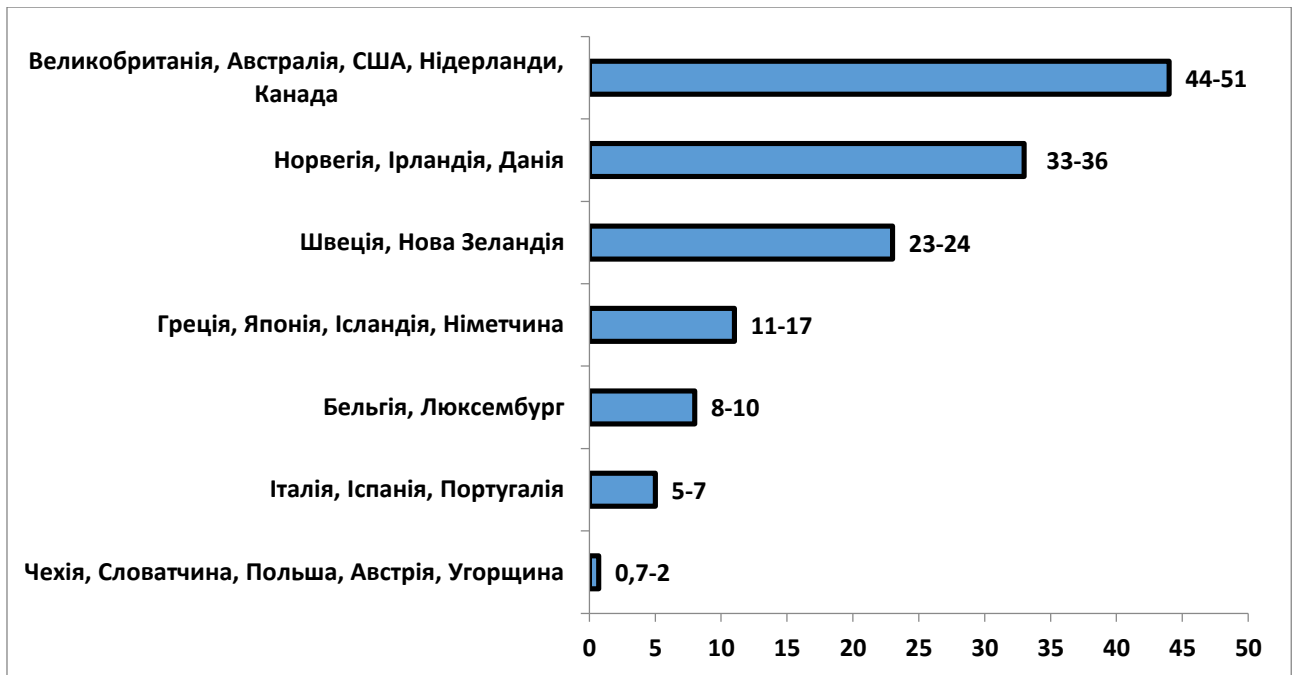

Рис.3.1 Накопичення в загальних доходах населення пенсійного віку в країнах світу

Примітка. Створено автором на основі [20,35]

Що стосується України то активи недержавного пенсійного забезпечення України складає близько 2 млрд грн [60]. Найбільшими активами володіє пенсійний фонд Національного банку України (близько 1,5 млрд грн) і саме діяльність цього фонду є аргументом тих, хто з власних інтересів не хоче впроваджувати накопичувальну систему в Україні.

Система добровільного недержавного пенсійного забезпечення (третій рівень пенсійного забезпечення) має дуже незначний вплив на пенсійні заощадження або коефіцієнт заміщення. Станом на 1 жовтня 2018 року, в Державному реєстрі фінансових установ було зареєстровано 62 недержавних пенсійних фонди, які мали 846,2 тис. осіб, це близько 5,4% зайнятого населення. Загальний розмір активів, накопичених в недержавних пенсійних фондах до кінця третього кварталу 2018 року сягав 2 536,7 млрд грн [38,5]. Недержавні пенсійні фонди стягують доволі високу плату за надані послуги - в середньому 4,9% чистої вартості пенсійних активів. Аналіз діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення проведено на підставі поданих звітних даних станом на 30.06.2018. Основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів, згідно з поданими звітними даними, та темпи їх приросту наведені в табл. 3.1.

Табл.3.1

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів

Показники	Станом на 31.06.2016	Станом на 31.06.2017	Станом на 31.06.2018	Темпи приросту, %	
				станом на 31.06.2017/ станом на 31.06.2016	станом на 31.06.2018/ станом на 31.06.2017
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	60,7	66,5	63,7	9,6%	-4,2%
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	831,2	838,0	846,2	0,8%	1,0%
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	2000,3	2 248,7	2 536,7	12,4%	12,8%
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	1 847,8	1 945,6	1 937,7	5,3%	-0,4%
у тому числі:					
- від фізичних осіб	83,1	110,3	143,6	32,5%	30,5%
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,0%	0,0%
- від юридичних осіб	1 763,4	1 834,6	1 793,4	4,0%	-2,2%
Пенсійні виплати, млн. грн.	580,2	685,2	753,4	18,1%	10,0%
Кількість учасників, що отримали/ отримують пенсійні виплати, тис. осіб	79,7	83,2	80,2	4,4%	-3,6%
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	917,6	1 227,3	1 536,7	33,8%	25,2%
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	698,0	956,4	1 240,0	37,0%	29,7%
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок	219,6	270,9	296,8	23,4%	9,6%

Примітка. Складено автором на основі[38,6].

Як видно з таблиці, адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 63,7 тис. шт. пенсійних контрактів, що менше на 4,2% (2,8 тис. шт.). Що у свою чергу призвело до зменшення пенсійних внесків на 0,4% (7,9 млн грн). Довіра населення до третього рівня пенсійної системи є низькою. Основна причина недовіри населення - це відсутність гарантії щодо здійснення фондами пенсійних виплат. Тіньові схеми, якими можуть користуватися недержавних пенсійні фонди, застосовуються для досягнення двох основних

цілей - утворення тіньових активів і подальшої легалізації цих активів. Отже, на сьогодні простежується досить слабкий та неефективний контроль за використанням пенсійних активів, порядку вчинюваної щодо них інвестиційної та іншої діяльності з боку державних органів. Для розвитку недержавних пенсійних фондів необхідне залучення коштів широких верств населення. Тому перспективним напрямом є активна зацікавленість громадян у індивідуальній участі в недержавних пенсійних фондах та забезпечення надійності отримання учасниками пенсійних фондів додаткових виплат. Для цього необхідно регулярно інформувати громадян про переваги недержавних пенсійних фондів у порівнянні з іншими інструментами довгострокового накопичення.

Відсутність запровадження та функціонування другого рівня пенсійної системи значно впливає на стабільність третього рівня. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (другий рівень) має стати додатковим інструментарієм у становленні третього рівня - недержавних пенсійного забезпечення в особі недержавних пенсійних фондів. Відповідно до урядового проекту закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення пенсій» найближчим часом планується запровадження професійної пенсійної системи. Депутатський проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» дієво доповнює урядовий: ним передбачене одночасне запровадження другого рівня пенсійної системи нарівні з професійною пенсійною системою через індивідуальні пенсійні рахунки в професійних та відкритих недержавних фондах з 2019 року, а також розвиток третього рівня пенсійної системи [34,28]. Доопрацювання, обговорення та розгляд вищевказаних законопроектів як таких, що поєднуються один з одним, а також подальше об'єднання та схвалення їх в одному законодавчому пакеті - один з пріоритетних напрямів законодавчої та виконавчої ланок влади в системі реформаційних змін в даній галузі на найближчі два-три роки. Даний крок дозволить «реанімувати» пенсійну реформу і поступово подолати

проблематичні питання пенсійної системи завдяки плавному переходу до практичної моделі пенсійного забезпечення, що позитивно зарекомендувала себе у європейських та інших країнах світу. Отже, основною проблемою на даному етапі пенсійних реформ є гальмування введення в дію другого рівня пенсійної системи, що, у свою чергу стримує функціонування належним чином недержавних пенсійних фондів.

Специфіка недержавних пенсійних фондів полягає у тому, що фонди акумулюють значну суму фінансових ресурсів від сплати страхових внесків громадян та роботодавців впродовж тривалого періоду часу (20-40 років), і, передусім, постає необхідність їх збереження від інфляції. Відповідно до Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення», саме недержавні пенсійні фонди мають право здійснювати повний цикл такого забезпечення з моменту отримання пенсійних внесків та до моменту здійснення пенсійних виплат, а для виконання цих функцій залучає спеціалізовані суб'єкти – адміністраторів і компанії з управління активами [35,8].

Одним із позитивних аспектів діяльності недержавних пенсійних фондів є те, що вони не можуть збанкрутувати. Їх контролюють такі державні установи, як Національна комісія, яка здійснює регулювання у сфері фінансових послуг та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. У разі будь-якої загрози ці структури втручаються у діяльність фондів задля збереження вкладень. Проте, у випадку ліквідації, все відбувається за визначеною процедурою, яка затверджена у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [45,6]. У першу чергу ліквідаційна комісія розробляє план ліквідації та погоджує його з Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Кожен учасник НПФ отримує офіційний лист про ліквідацію фонду, у якому зазначено, що протягом трьох місяців з дня отримання повідомлення про ліквідацію пенсійного фонду учасник повинен надіслати або надати до ліквідаційної комісії письмову заяву, в якій він зазначає фінансову установу (інший пенсійний фонд, банк, страхова організація), куди можуть бути переказані його пенсійні накопичення. Згідно з

Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», учасники мають право достроково отримати свої кошти лише у чітко сформульованих випадках та також бажанням учасника, якщо йому потрібні кошти на лікування. Проте всю суму людина може отримати лише у вказаному випадку або якщо сума на рахунку не перевищує встановлену законодавством межу (зараз це 64 440 грн) [35,3]. В іншому випадку учаснику пропонують отримувати накопичені на його рахунку кошти з періодичністю, яку він сам визначив, а також за бажанням учасника, він може отримувати виплати за 10 років до встановленого державою пенсійного віку.

Як свідчать дані звіту Нацкомфінпослуг щодо діяльності українських недержавних пенсійних фондів, загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, станом на 30.06.2018 року становила 2 536,7 млн. грн, що на 12,8%, або на 288,0 млн. грн. більше у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року та на 26,8%, або на 536,4 млн. грн. більше в порівнянні з аналогічним періодом 2016 року (рис. 3.2.).

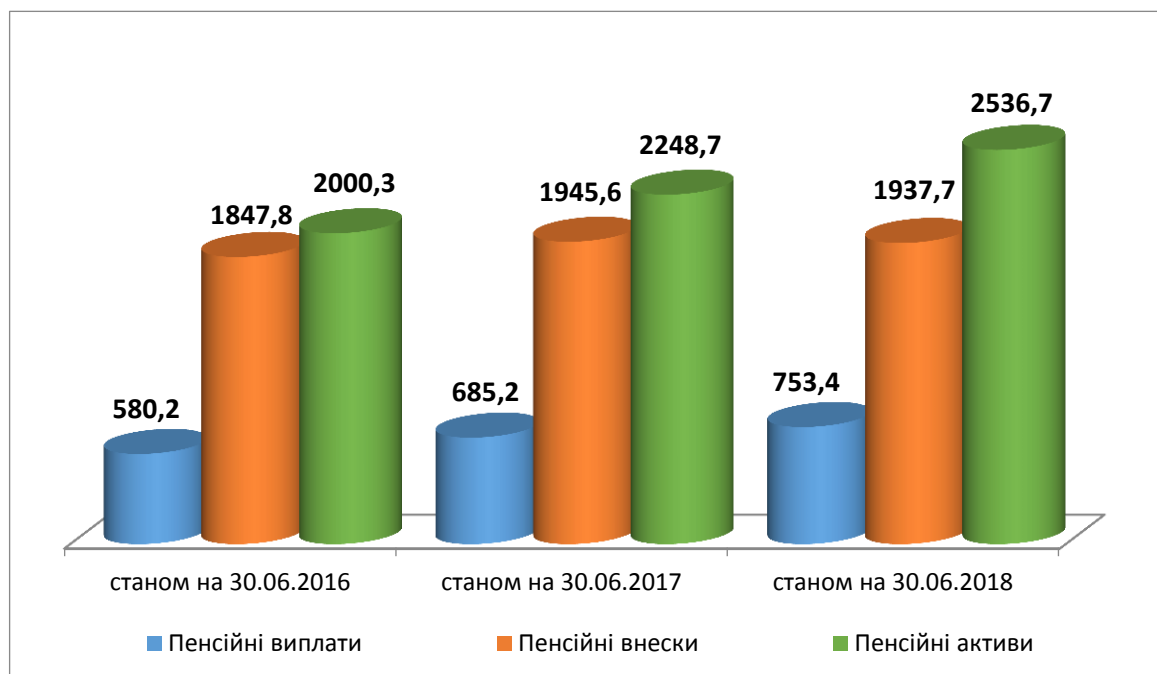

Рис.3.2. Динаміка основних показників системи НПЗ, млн. грн.

Примітка. Складено автором на основі[38,6].

Для недержавних пенсійних фондів властиво формувати портфель, до якого входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику. Тому

особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які, недержавні пенсійні фонди зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу. Кожного дня фонд розподіляє дохід від інвестицій за індивідуальними рахунками, тож сума накопичень зростає не лише від внесків, але й від зароблених відсотків. А коли людина досягає пенсійного віку (за бажанням учасника ± 10 років від того віку, який затверджений законодавством), вона отримує виплати з періодичністю, яку сама встановила. Варто зазначити, що навіть якщо люди похилого віку отримують виплати з недержавних пенсійних фондів (НПФ), вони все одно мають право на державну пенсію. За законом України, НПФ зобов'язані вкладати довірені їм кошти в різні кошики. Фонди повинні кваліфіковано розпоряджатися коштами учасників та інвестувати їх туди, де вартість зростатиме навіть в умовах інфляції. Але звичайно є періоди не дуже легкі для функціонування недержавних пенсійних фондів [45,3]. У такі періоди навіть відсотки за банківськими депозитами не покривають інфляцію. Але компанії, що управляють активами фондів, незважаючи на складну ситуацію з курсом долара, роблять все можливе, щоб гроші учасників поверталися із вигодою. Адже дохідність пенсійних активів – це те, що визначає успішність функціонування фонду. Для того, щоб отримувати високу дохідність, фонди можуть обирати різні стратегії роботи [45,6].

На сьогодні актуальною проблемою для недержавних пенсійних фондів є забезпечення дохідності пенсійних активів вище рівня інфляції. До основних причин недостатнього розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні можна віднести :

- низький рівень дохідності пенсійних активів;
- законодавчу неврегульованість окремих питань діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення;
- низький рівень довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення, банківської системи та інших фінансових установ;

- недостатню зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для працівників;
- низький фінансовий рівень спроможності громадян для участі у системі недержавного пенсійного забезпечення;
- обмежений вибір фінансових інструментів, придатних для інвестування в них пенсійних коштів, унаслідок відставання розвитку ринку капіталу від потреб інституційних інвесторів;
- низький рівень роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі системи накопичувального пенсійного забезпечення в суспільстві та недостатність її фінансування.

Запровадження сучасної пенсійної системи із дієвим функціонуванням третього рівня пенсійного забезпечення поліпшить стан економіки, а також держава отримає додаткове визнання з боку міжнародної спільноти. Для покращення стану недержавних пенсійних фондів необхідно більш активно проводити пенсійну реформу, широко інформувати населення про переваги накопичувальної системи пенсійного забезпечення, введення короткострокових податкових пільг, формування в суспільстві позитивного іміджу недержавним пенсійним фондам, зміцнення інституту довіри. Для розвитку та вдосконалення недержавного пенсійного забезпечення необхідно вжити наступних заходів:

- створити сприятливий податковий клімат;
- залучити додаткові ресурси на фінансування пенсійних виплат для того, щоб скоротити розрив між доходами працездатного населення та пенсіонерами;
- підвищити рівень довіри до недержавних пенсійних фондів.

3.2. Проблеми кореляції соціальної політики в світі глобальних структурних змін

Актуальним завданням економічного розвитку будь-якої держави, яка бажає зайняти гідне місце в глобальній економіці є ефективне управління соціальними процесами. Сьогодні тенденції розвитку соціальної політики

вагомою мірою обумовлені певними особливостями та закономірностями світової політичної трансформації. Глобалізаційні процеси, активізація міжнародних організацій, зростання взаємозалежності національних економік, посилення економічної конкуренції, - дані та інші фактори позначатися на формуванні нових підходів та змінні у сфері функціонування соціальної політики, а зокрема й пенсійного забезпечення.

Пенсійна система має потужний потенціал впливу на соціальний розвиток. Табл.3.2 ілюструє окремі напрями потенційного впливу, що може бути отриманий у разі оптимальної побудови пенсійних відносин у взаємозв'язку з глобальними структурними змінами.

Табл.3.2

Взаємозв'язок пенсійної системи з глобалізаційними процесами

<i>Взаємозв'язок пенсійної системи з глобалізаційними</i>	<i>Відтворення у глобалізаційних процесах суспільного життя</i>	<i>Характер впливу через пенсійну систему</i>
Пенсія	фактор формування доходів населення та складова індикатору розвитку людини	розмір пенсії ілюструє якість пенсійної системи
Страхові внески	як стаття витрат учасників економічної діяльності впливає на їх конкурентоздатність у межах країни, а економіки країни – серед економік країн світу	залежно від розміру тарифів страхових внесків відбувається формування обсягів фінансових ресурсів відповідного пенсійного фонду
Страховальники	учасники економічної діяльності та інші особи за законом зумовлюють рівень розвитку держави	кількість страхувальників впливає на формування робочих місць та охоплення пенсійним страхуванням найманих працівників
Держава	регулювання пенсійних відносин на державному та міждержавному рівнях	формує оптимальний механізм та параметри функціонування пенсійної системи

Суспільство	формує суспільні потреби з пенсійного забезпечення	задоволення суспільних потреб пенсійного забезпечення зумовлює суспільну злагоду або суспільну напруженість, або антагонізм серед членів суспільства
-------------	--	--

Згідно розповсюдженої практики, пенсійні системи, як власне інші ланки суспільного життя, все частіше зазнають впливу з боку кризових явищ та соціальних проблем. Є дослідженим фактом, що в умовах сучасних кризових явищ теперішній світовий порядок не є спроможним до вирішення глобальних проблем сьогодення [27,28]. Обраний шлях до розвитку супроводжується економічною, фінансовою, екологічною та духовною кризами, що позначаються у поглибленні нерівності між верствами населення та на зростанні бідності, особливо серед найбільш вразливих частин суспільства. Поруч з цим, намагання віднайти регуляторні механізми протидії кризовим явищам засобами внутрішньодержавних можливостей не приносять зазвичай позитивного результату. Через глобалізаційні процеси, що переживає країна, можна спостерігати посилення суперечливості взаємовідносин соціальної держави та громадянського суспільства, що є наслідком того, що капітал, набуваючи глобального характеру, виходить з-під контролю національної соціальної держави, у результаті чого скорочується податкова база держави як основа перерозподілу коштів для вирішення будь-яких загальнодержавних проблем [43, 190]. Хоча саме теорія соціальної держави в глобалізаційному процесі і може надати гуманітарну відповідь на виклики глобалізації у стриманні «глобального капіталізму» та зменшенню наслідків стихійного ринкового розвитку, наприклад через впровадження та визначення чітких міжнародних стандартів, що визначатимуть мінімальну норму оплати праці, тривалість робочого тижня, дотримання умов праці та екологічні норми, захист від виробничих ризиків та безробіття. [43,190]. Таким чином, поруч із процесами економічної інтеграції можна прослідкувати усвідомлення аналогічних тенденцій у соціальній сфері. Поряд зі згаданим у дослідженні питанням

нерівномірності соціального розвитку між державами варто зауважити таку потенційну проблему в часовому вимірюванні. В.В. Попковим зазначено, що сталий розвиток передбачає задоволення потреб сучасного та майбутніх поколінь [70,15]. При цьому дослідник наголошує на необхідності збереження зростання можливостей у задоволенні потреб. Адже це, на думку науковця, можливе за умови зменшення експлуатаційних ресурсів, підвищення якості управління та вдосконалення ефективності технологій. О.Ф. Балацький у контексті зазначеної проблеми вважає, що перед світовим співтовариством та урядами країн постало завдання вироблення розумного підходу до глобалізації через створення взаємовигідних механізмів управління інтеграційними тенденціями за умови формулювання своїх національних інтересів та розуміння місця своєї країни в цьому процесі [74,22]. При цьому автор зазначає, що в якості методології концепція глобалізації дає аналітикам нову основу, яка дає змогу якісніше усвідомлювати напрями розвитку економічної, соціальної та інших сфер держави [74, 23]. Дія глобальних чинників обумовлена переходом до постіндустріальної цивілізації. До цих чинників відносяться такі явища в світовому соціальному просторі як, по-перше, глобалізація загальносвітових соціальних проблем, таких як безробіття, масова міжнародна міграція робочої сили, по-друге, проголошення нової парадигми сталого розвитку, заснованої на пріоритеті людського життя. Сьогодні глобалізація супроводжується особливо гострими кризовими процесами в усіх найважливіших сферах життя суспільства. Як наслідок, виникає цілий спектр негативних соціальних ефектів: зниження темпів економічного зростання та рівня добробуту громадян, зростання диференціації населення за доходами, погіршення демографічних показників, наростання тиску світового капіталу на національні уряди.

Однак відсутність наддержавного регулятора в економічній та фінансовій сферах зумовлює питання можливості сталого функціонування пенсійних систем накопичувального характеру взагалі, що має бути врахованим у концепції вітчизняної пенсійної системи. Зауважимо, що поряд із викладеним трансформаційні процеси вітчизняної пенсійної системи, з одного боку,

спричинили фактичну маргіналізацію населення похилого віку як соціальної групи та положення в суспільстві в якості соціальних утриманців [97,49]. З іншого боку, потенціал пенсійної системи дає змогу формувати інвестиційний ресурс та сприяти активізації економічних відносин та розвитку економіки в цілому, що в кінцевому підсумку формуватиме фінансове підґрунтя для функціонування пенсійної системи. В разі, якщо закладений до пенсійної системи інвестиційний механізм не спрацює через його недосконалість та незатребуваність суспільством, це потребуватиме створенню придатного до вітчизняних умов механізму. З іншого боку, найважливішим фактором глобалізації, як вважає З.О. Луцишин, є фінансова глобалізація, що впливає на фінансові ринки: банки, біржі, фінансові компанії, банківські установи, уряди, центральні банки, засоби масової інформації, інвесторів, позичальників тощо [46, 235]. При цьому фінансова глобалізація передує фінансовій інтеграції за змістом, широкомасштабністю охоплення, що спричиняє формування дисбалансу у фінансовій сфері. В.В. Козюк із цього приводу констатує, що породження процесу глобалізації через свободу переливів капіталів, інвестування та інших інструментів виступило тією детермінантною особливістю, яка робить державу добробуту несумісною з глобальною конкуренцією та мобільністю виробничих факторів. При цьому домінування принципу ефективності над принципом справедливості та солідарності, на думку дослідника, уже призвело до зниження ролі держави в економіці, посилення ринкових витоків у функціонуванні самого суспільного сектору [42, 482]. Автор наголошує, що глобальний масштаб даних процесів поставив під ризик функціонування базові інституції громадянського суспільства та демократії, оскільки держава-нація втратила свою важливу роль у системі забезпечення загальнолюдських цінностей, серед яких – поширення добробуту для всіх, що є принципово важливим у розвитку держави і суспільства. Приведене потребує врахування та врегулювання на внутрішньодержавному рівні в напрямі вироблення оптимального регулюючого механізму пенсійного страхування у взаємозв'язку із усіма сферами суспільного життя. Означене

потребує також урахування у стратегії державного розвитку в контексті загальносвітових тенденцій в напрямі запобігання і нейтралізації ризиків, що виходять за межі державного регулювання.

Не менш важливим, чинником трансформації інституту соціальної політики та соціально-трудової сфери є, безумовно, глобальні зміни у демографічних параметрах світової спільноти. Загальновизнано, що нині у більшості розвинутих країн рівень народжуваності є значно нижчим від рівня, необхідного для відтворення населення. Наслідком цього вже є, а надалі буде ще відчутнішим, збільшення частки людей похилого віку, зменшення частки молоді та економічно активного населення середнього віку. Ця тенденція посилиться загальним зростанням ймовірної тривалості життя. Згідно з прогнозами, які враховують збереження наявних рівнів народжуваності і смертності в європейських країнах, до 2050 р. кількість дітей скоротиться на 40 %, а чисельність людей похилого віку подвоїться [5, 3]. Це відображає проблеми, які демографічні зміни створюють як для розподільних, так і накопичувальних пенсійних систем. Загальні тенденції цих демографічних змін однакові, але конкретна сутність проблеми пенсійної політики в Україні визначається інтенсивністю демографічних змін.

Крім цього, значний вплив на ринком праці сьогодні справляють процеси глобалізації економіки, які порозводять, зокрема, до погіршення умов праці та зменшення доходів населення в усіх країнах, а також до того, що держави виявляються безсильними перед негативними транснаціональними процесами на ринку. Значні процеси позначаються на вітчизняному ринку праці, оскільки українська економіка інтегрована у світову торгівлю та міжнародний поділ праці. Проте значно гірший вплив на ринок праці в нашій державі впливають тенденції спричинені проблемами радикальної трансформації економічних та соціальних відносин. Чи не найбільший негативний вплив на пенсійне забезпечення справляє зайнятість у неформальному секторі. З огляду на несприятливу демографічну ситуацію, неповне охоплення пенсійним страхуванням підриває становище Пенсійного фонду. Так, сьогодні на 10

платників внесків припадає 9 пенсіонерів. Зважаючи не те, що рівень тінізації української економіки у кілька разів вищий, ніж у більшості країн та досягнув критичного рівня, цілком закономірно, що закономірно у пенсійні реформі передбачити його зниження. Враховуючи це, можна стверджувати про наявність потенціалу розширення ресурсної бази пенсійної системи.

В умовах глобальних змін, вагомий вплив на соціальну політику України та, зокрема, на пенсійне забезпечення здійснює проблема глобального безробіття. Рівень безробіття є важливим показником рівня економічного розвитку країни. За даними Міжнародної організації праці в 2017 році безробіття в світі становило 5,5 % - 192 млн, а в Україні - 9,5. У 2019 році очікується, що рівень глобального безробіття залишиться практично незмінним, тоді як кількість безробітних, за прогнозами, зросте на 1,3 мільйона [22]. Головна причина збільшення числа безробітних, відзначають науковці, - в світі все більше робочої сили, а робочі місця з'являються недостатньо швидко. Що стосується Євросоюзу, то у 2017 році порівняно з 2016 роком рівень безробіття в країнах ЄС знизився на 0,9 % до 7,8 %, що стало найнижчим значенням, починаючи з 2008 року. В Євразоні безробіття знизилось з 10,2 % в 2016 р. до 9,7 % в 2017 р. Найнижчий серед країн ЄС рівень безробіття у 2017 році зафіксовано в Чехії - 3%, Німеччині - 3,9 % та на Мальті - 4,1 %, а найвищий рівень безробіття в Греції - 22,5 % та Іспанії - 17,7 % [22]. Безробіття, представляючи серйозну макроекономічну проблему та виступаючи показником макроекономічної нестабільності, передбачає реалізацію певних заходів з боку держави. Як свідчить зарубіжний досвід політика зайнятості включає такі напрями (програми), метою яких є професійна підготовка, надання допомоги у пошуку роботи, підтримка роботодавців, які створюють нові робочі місця, створення стартапів, підтримка зайнятості та безробітних, тимчасові роботи тощо [6]. Так, наприклад, у Франції був опублікований план зайнятості, який передбачено стимулювання роботодавців брати на роботу за фіксованим контрактами (тривалістю контракту - шість і більше місяців, або на постійній основі) [4]. Даний план передбачає реалізацію різних форм професійної

підготовки, в тому числі підготовку літніх і малокваліфікованих працівників на робочому місці[6]. У Німеччині реалізується програма «Bundesprogramm zum Abbau der Langzeitarbeitslosigkeit» (Федеральна програма із скорочення безробіття) призначена: для безробітних тривалістю від 2-х років, яким не потрібна професійна підготовки; для безробітних від 5-ти років, для яких передбачені курси професійної підготовки. А також запроваджені програми «Soziale Teilhabe am Arbeitsmarkt» (програма «Соціальної участі на ринку праці»), орієнтована на безробітних із обмеженими можливостями здоров'я (від 4-х років стажу безробіття) та програма для сімей, які отримують допомогу з безробіття (Familienbedarfsgemeinschaft) [6].

Україні варто придивитися до розмаїтого світового досвіду та глобальних тенденцій при розробленні концепцій та основних напрямів соціальної політики, зокрема, щодо реформування існуючих механізмів регулювання пенсійних програм. Враховуючи характерні для України кон'юнктури ринку праці глибокі диспропорції у співвідношенні попиту та пропозиції робочої сили, важливими в цьому плані для нашої країни є комплексні заходи щодо пом'якшення ситуації, передбачені, зокрема, проектом програми «Україна — 2020». Принципово важливим напрямком є розробка генеральної схеми створення робочих місць. Створення умов для продуктивної праці, у тому числі через підтримку самозайнятості, розвиток малого і середнього бізнесу, сьогодні має бути в центрі уваги всіх державних органів управління, бо саме зайнятість є могутньою підмогою для подолання бідності, зростання добробуту населення України та забезпечення пенсійних виплат. Стратегія передбачає впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід її на провідні позиції у світі, шляхом розвитку пріоритетних векторів, реалізації загальнодержавних реформ та програм, досягнення ключових соціально-економічних показників.

Перспективним завданням України є удосконалення національного законодавства та практики у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей та приведення його у відповідність до стандартів ЄС. Це зазначено у положеннях Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони,

та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (стаття 424, глава 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей»). Крім того, з 1 січня 2016 р. розпочалося тимчасове застосування торговельної частини Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. В цілому, це сприятиме захисту прав найманих працівників, покращенню соціального включення населення до складу економічно активного населення, зниженню соціальної напруги в суспільстві.

Запровадження перелічених заходів дадуть змогу підвищити ефективність функціонування пенсійної системи та активізувати економічну активність суб'єктів господарювання та підприємницької діяльності, а також вивести із тіні трудові відносини та заробітну плату (доходи), що забезпечить підвищення рівня соціальної захищеності населення та подальший розвиток пенсійного страхування в контексті глобалізованого суспільства.

Висновки до розділу 3

Дослідженням встановлено, що на розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення покладаються великі надії щодо ліквідації дефіциту Пенсійного фонду України та підвищення рівня життя пенсіонерів. У підсумку така система дозволяє:

- створити додаткове до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування джерело пенсійних виплат;
- забезпечити громадянам більш високий рівень життя при досягненні пенсійного віку;
- сприяти формуванню нових джерел інвестиційних ресурсів для інвестування в різні сектори економіки;
- створити умови для додаткового стимулювання розвитку ринку капіталів, здешевлення кредитів та підвищення ліквідності фондового ринку тощо.

Зважаючи на довготривалість процесу пенсійного забезпечення, якому в загальному вигляді притаманний перерозподільний характер реалізації, вимірювання та оцінки, пенсійна система повинна бути орієнтованою на фінансову стабільність у довготривалій перспективі. Таким чином, у вирішенні соціальних питань пенсійного забезпечення держава має розв'язувати економічні проблеми внутрішнього характеру, до яких дедалі більше долучаються проблеми, спричинені глобалізаційними процесами.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні здійснено теоретичне узагальнення реформи системи пенсійного забезпечення, яка має відповідати головним принципам пенсійних систем розвинених країн з урахуванням вітчизняних реалій. За результатами проведеного дослідження сформульовано висновки.

1. Пенсійне забезпечення має доволі розгалужену класифікацію, позаяк пенсійна система кожної країни має свою організаційну структуру та заснована на різних економічних принципах. Також, існує чотири світові моделі пенсійних систем: модель О. Бісмарка (континентальна); модель В. Беверіджа (англосаксонська); приватно корпоративна модель (шведська) та південно-європейська.
2. Пенсійні системи усіх країн світу потребують подальшого удосконалення, що зумовлене демографічними тенденціями, які ведуть до глобального старіння населення. Наслідком цього є зміни у співвідношенні чисельності осіб працездатного віку та пенсіонерів, ускладненні економічних систем, які потребують постійних змін у пенсійних системах; зростанні нерівності у суспільстві, що перешкоджає чіткій роботі пенсійної системи.
3. У кожній країні пенсійне забезпечення є невід'ємною складовою державної соціальної політики, що значною мірою характеризує виконання державою свого соціального призначення та в значній мірі обумовлює рівень стабільності в суспільстві. Пенсійні системи усіх країн світу перебувають у стані постійного реформування, що зумовлено необхідністю вирішення проблем, які виникають внаслідок існування низки протиріч у теорії та практиці соціального захисту населення, незбалансованістю розвитку головних інститутів та ресурсних сфер суспільства, змінами соціально-демографічної структури населення
4. Багато країн світу активізували процес реформування та удосконалення пенсійних систем. Проте у більшості країн пенсійні

системи є багаторівневими: мають державний рівень, що є розподільчим, а також додаткові рівні, які базуються на накопичувальному механізмі. Загальна тенденція всіх реформ пенсійних систем - це перехід від перерозподільних систем до індивідуально-накопичувальних, які засновані на принципах особистої відповідальності за своє матеріальне забезпечення в старості і на капіталізації тих коштів, які працівник надає пенсійним фондам. Однак, державні «солідарні» схеми продовжують існувати, хоча і в значно скороченому вигляді. Головним пріоритетом сучасних реформ пенсійної системи визначено її довгострокову фінансову стабілізацію та подолання дефіциту у солідарній системі.

5. Проведений прогноз демонструє негативну тенденцію бюджету Пенсійного фонду України. Відповідно до прогнозних значень, які розраховано з урахуванням наявних тенденцій росту, протягом 2019-2023 років дефіцит Пенсійного фонду України буде зростати. На нашу думку, однією з головних причин наростаючого дефіциту Пенсійного фонду є наявність у структурі економіки України значного обсягу тіньового сектору. Внаслідок неформальної зайнятості втрати Пенсійного фонду на рік становлять понад 30 млрд. гривень.
6. Наразі пенсійна реформа, яка має багато позитивних аспектів, не має можливості їх запроваджувати через неефективність функціонування в країні економіки. Держава – це єдиний механізм, кожен елемент якого глибоко пов'язаний із роботою іншого. Пенсійна система не є виключенням, і поштовх, який може надати їй пенсійна реформа, яка через мізерні зарплати, низьку зайнятість, загальну бідність, соціально-економічну кризу та відсутність стабільності зростання економіки країни в цілому не реалізовується в повній мірі.
7. Узагальнено теоретичні концепції та практичний досвід розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Визначено, що впродовж останніх двадцяти років у багатьох країнах світу у результаті

реформування солідарних пенсійних систем значно зросла роль недержавного пенсійного забезпечення. Тенденції розвитку недержавних пенсійних фондів, як для країн з розвиненими приватними пенсійними фондами, так і для країн, які розвивають недержавне пенсійне страхування, є одним із напрямів системних пенсійних реформ.

Пенсійна політика уперше за останні кілька років вийшла за межі консервативних заходів. Осучаснення пенсій та підвищення мінімальних гарантій зробили значний внесок в убезпечення пенсіонерів від злиденності, а нові правила індексації мають забезпечити подальше регулярне осучаснення пенсій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abel Smith, Brian. The Beveridge report: Its origins and outcomes. *International Social Security Review*, 2015. 5-16 pp.
2. Changing population age structures and sustainable development. Report of the Secretary-General on the United Nations, Fiftieth session of the Commission on Population and Development, 3-7 April 2017. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2017, 24 p.
3. Clements B., Dybczak K., Gaspar V., Gupta S., Soto M. The Fiscal Consequences of Shrinking Populations. IMF Staff Discussion Notes, International Monetary Fund, October, 2015, №15/21, 34 pp. URL:<https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1521.pdf>.
4. Commission Staff Working Document. Country Report France 2016. Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances. Brussels, 2016. 79 p.
5. Confronting demographic change: a new solidarity between the generations. Green paper. European Commission. Employment and social affairs, 2015. 24 P.
6. European Semester Thematic Fiche. Active Labour Market Policies. European Commission (18.03.2016). URL: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/2015/active_labour_market_policies_20151126.pdf. P. 8. (data obrashcheniya 30.03.2017)
7. Global Issues. Ageing. United Nations, URL: <http://www.un.org/en/sections/issues-depth/ageing/index.html>.
8. Goals to extend working life concretized in 2017 pension reform. Finnish Centre for Pensions. 7 July 2017. URL:<http://www.etk.fi/en/the-pension-system-2/thepensionsystem/dynamicpensionscheme/pension-reform-in-2017>
9. Legros M. Old-age pension reforms in France: improved adequacy and sustainability but at what price? ESPN Flash Report №2017/15. European Social

Policy Network. March 2017, URL:
<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=17316&langId>

10. Ljungqvist, Lars; Sargent, Thomas (2017). Recursive Macroeconomic Theory (Third ed.). 2017.

11. Meddling EU warns Poland over retirement age row as tensions reach breaking point. Express Newspapers. 8 August 2017, URL:
<http://www.express.co.uk/news/politics/838146/european-union-poland-retirement-age-europeancommission-latest>.

12. Palmer E. Pension Reform: Issues and Prospects for Non-Financial Defined Contribution Schemes.2015. 449-466 P.

13. Pension reform takes effect at turn of the year. Finnish Centre for Pensions, 29 Dec. 2016, URL: <http://www.etk.fi/en/tiedote/elakeuudistus-voimaan-vuodenvaihteessa>

14. Pension system reform starts in 2018. The Warsaw Voice, 2 June 2017,URL: <http://www.warsawvoice.pl/WVpage/pages/articlePrint.php/39057/news>.

15. Poland's Capital Building Plan & pension system reform plans. Biznespolska. Foreign Investment news for Poland. BizPoland Media Group, 2016 URL: <http://biznespolska.pl/news/226388/Poland%27s-Capital-Building-Plan-&-pension-system-reform-plans.html>

16. The 2015 Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU. Country Profiles. Volume II. European Commission. 2015. URL:<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=14545&langId=>

17. The French pension reform – key elements. France in the United Kingdo. Embassy of France in London.10 Oct. 2013, URL: <https://uk.ambafrance.org/The-French-pension-reform-key>.

18. The Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU. Country Profiles. Volume II. p.335

19. We'll Live to 100 – How Can We Afford It? – White Paper. Geneva: World Economic Forum, May 2017. 23 p. URL:
http://www3.weforum.org/docs/WEF_White_Paper_We_Will_Live_to_100.pdf.

20. Willis Towers Watson. Global Pension Asset Study. Retrieved November. 30th, URL: <http://www.next-finance.net/IMG/pdf/global-pensions-asset-study-2017.pdf>
21. World Bank, Pensions: Data <https://www.worldbank.org/en/topic/socialprotection/brief/pensions-data>.
22. World Employment Social Outlook. Trends 2018. International Labour Office Geneva: ILO, 2018. URL <https://www.ilo.org/global/research/globalreports/weso/2018/langen/index.htm>
23. World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2015, pp.4, 7, URL:https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf.
24. Антропов В. В. Економічні моделі соціального захисту населення в суспільстві ЕС: автореф. дис. докт. екон. наук: спец. 08.00.14. МГУ ім. Н.В Ломоносова. 2014. С.36
25. Бурлака Н. П. Світовий досвід формування та еволюція пенсійних систем. Міжнародний університет природи, суспільства та людини «Дубна», 2014. № 1.С. 57-65.
26. Буряченко О.Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення та теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення: дис. канд. наук з держ. управл.: 25.00.01.Одеса, 2018. с. 226
27. В.П. Бороздинов, В.П. Делия, Н.Н. Лукьянчиков Парадигма планетарного мировоззрения XXI века (международный, социально-экономический и духовный аспекты).Балашиха : Де-По, 2011. 256 с,
28. Даценко В. В. Роль пенсійного забезпечення в системі соціального захисту населення. Наукові праці НДІ. 2002. №3. С. 97-104.
29. Дегтяр Л. С. Світовий досвід пенсійних реформ і реформування пенсійної системи. 2002. № 33(189).URL: http://www.budget.ru/Pyblications/Magazines/VestnikSF/2002/VSF_new20080214155555/VSF_NEW200802141555_p_006.htm

30. Демографічна та соціальна статистика. Населення та міграція. Методологічні пояснення. Державна служба статистики, 2017.
31. Демографічна та соціальна статистика. Ринок праці. Зайнятість та безробіття. Методологічні пояснення. Державна служба статистики, 2017.
32. Ермаков Д. Н. Пенсионные системы западных стран: особенности и отличия. Человек и труд : науч.-практ. журнал. 2011. №10. С. 35–38.
33. Жуковська О. А. Методичні рекомендації до виконання комп'ютерного практикуму з дисципліни "Прогнозування соціально-економічних процесів". Київ, 2016.
34. Закон України " Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій" від 03.10.2017 р. № 2774 -VI.91. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>
35. Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" від 9 липня 2003р. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № 40, с.40
36. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 40-41, ст.383
37. Зацеркляний М.М., Мельников О.Ф. Основи економічної кібернетики: навчальний посібник. Чернівці. Наші книги, 2008. 392 с.
38. Звіт Нацкомфінпослуг щодо діяльності українських НПФ. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2018 URL:https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/OsnPokaz/NPF_II_kv_2018.pdf.
39. Звіт Пенсійного фонду України за 2017 рік. ПФУ, 2017, с.58.
40. Інфляційний звіт. НБУ, 2017р. с.16.
41. Інформаційно-аналітична довідка. Про деякі параметри соціального (пенсійного) забезпечення в світі Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. 2010. С. 9 URL: [http://brc.undp.org/ua!\[\]\(1207edb9a08751d3d55970560645ed23_img.jpg\)](http://brc.undp.org/ua/img/publications/Dovidka_Social_payment_MLSP.pdf)

42. Козюк В.В. Монетарні засади глобальної фінансової стабільності : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2009. С.728.
43. Кочеткова Л.Н. Философский дискурс о социальном государстве : монография. М. : ИНФРА-М, 2012. с. 216.
44. Лідія Ткаченко. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні. Київ, 2018 р. с. 9.
45. Лондар Л. П. Недержавне пенсійне забезпечення: особливості становлення в Україні: автореферат. Київ, 2011р. 20 с.
46. Луцишин З.О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації. К. : Друк, 2002. С.320.
47. Луцький Р. П. Досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу. Університетські наукові записки : наук. фах. видання Хмельницького університету управління та права, 2015. № 4 (16). С. 176–179.
48. Макаренко О. М. Державне управління пенсійним забезпеченням осіб похилого віку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 механізми державного управління. Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2009. с.20 .
49. Мальований М. Історичний розвиток системи пенсійного забезпечення в світі. Економіка АПК : наук.-вироб. Журнал, 2005. №3. С. 31–36.
50. Мельнікова С.А. Розвиток системи пенсійного страхування України в контексті інформаційної економіки. Науковий економічний журнал «Актуальні проблеми економіки» ВІЗ «Національна академія управління», 2008. №5 (83). С. 231- 237.
51. Міграція як чинник розвитку в Україні. МОМ Представництво в Україні, 2016. с.11, URL: <http://www.iom.org.ua>

52. Морозова О. Міжнародні стандарти побудови пенсійної системи. Вісник пенсійного фонду України : інформ.-аналіт. Журнал, Київ. 2014. № 12. С. 17
53. Назарова В.Г. Майбутнє пенсійної системи: пераметричні реформи або зміна парадигми? Питання економіки : наук.-практ. Журнал, 2014. № 9. С. 67-87
54. Новиков А.А. Особенности эволюции зарубежных пенсионных систем. Мировая экономика и международные отношения, 2006. № 5. С. 65–72.
55. Нововведення у пенсійній системі Польщі. Офіційний сайт Пенсійного фонду України, 29 травня 2014р., URL:http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=216338&cat_id=201451
56. О. Пищуліна, О. Коваль, Т. Пищуліна. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Київ: Центр Разумкова, 2017. С. 456.
57. Огляд світового досвіду запровадження пенсійних реформ. URL: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article>
58. Основні показники ринку праці (річні дані). Статистична інформація. – Держстат України, 2018, URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
59. Офіційний сайт державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
60. Офіційний сайт Пенсійного фонду України URL: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>
61. Польша перевела активы частных пенсионных фондов на \$51 млрд. под госконтроль.Интерфакс.5 февраля 2014г., URL:<http://www.interfax.ru/world/356215>
62. Постанова Кабінету Міністрів України " Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2018 рік" від 11.01.2018 р. № 8. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/8-2018-%D0%BF>

63. Пруденційний нагляд та інвестування пенсійних накопичень. Україна фінансова. URL: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/099.htm.
64. Ринок праці у 2017р. Доповідь. Київ, 2017. С. 79
65. Ріппа М.Б. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування. Світ фінансів, 2007. №1 (10). С. 45–49
66. Розвиток пенсійних систем країн Східної Європи. Цінні папери України, 2015. № 11 (553). 19 березня. С. 34
67. Роїк В. Еволюція пенсійних систем: світові тенденції та досвід. Людина та праця, 2008. № 8, 9. С. 45–52.
68. Рябиченко А. В. Междисциплинарный анализ развития пенсионной системы Швеции. Демоскоп Weekly, 2012. № 511-512. С. 43-48.
69. Стан виплати заробітної плати на 2017р. Статистичний бюлетень. 2017. С. 78
70. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления. Экономика, 2007. С. 295, с. 15
71. Філіпчук П. В. Системи пенсійного забезпечення: огляд світового досвіду URL: http://www/academy/gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Filipchuk.pdf.
72. Чернявська О. В. Класифікація національних моделей пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. Економіка та держава: наук. фах. Видання, 2013. № 2. С. 38–43
73. Шишкіна О.О. Методичні засади визначення диференціації доходів пенсіонерів. Екогномічні науки – Демографія, економік праці і соціальна політика. Рівне, 2015. С. 7
74. Экономический потенциал административных и производственных систем : монография. Университетская книга. 2006, с. 973, с. 22.